

צבא ואסטרטגיה

כרך 4 / גיליון 1 / מאי 2012

אתגרי צה"ל בלחימה בשטחים צפופי אוכלוסייה

גבי סיבוני

אתגרי לחימה באזורים מאוכלסים בצפיפות – המקרה של ישראל

ארנון סופר

לחימה אסימטרית ברצועת עזה - מקרה בוחן

דן הראל

עקרונות הלחימה במרחבים צפופים של ארגונים לא־מדינתיים ערביים

שאול משעל

השפעת אתגרי הלחימה על דיני הלחימה

איל בנבנישתי

דילמות משפטיות בלחימה בעימותים אסימטריים

פנינה שרביט ברוך

לוחמת משפט – החזית המשפטית של צה"ל

אביחי מנדלבלוט

INSS

המכון למחקרי ביטחון לאומי
THE INSTITUTE FOR NATIONAL SECURITY STUDIES
INCORPORATING THE JAFFEE
CENTER FOR STRATEGIC STUDIES

TEL AVIV UNIVERSITY
אוניברסיטת תל-אביב

צבא ואסטרטגיה

כרך 4 | גיליון 1 | מאי 2012

3 דבר העורך

5 אתגרי צה"ל בלחימה בשטחים צפופי אוכלוסייה

גבי סיבוני

9 אתגרי לחימה באזורים מאוכלסים בצפיפות – המקרה של ישראל

ארנון סופר

17 לחימה אסימטרית ברצועת עזה – מקרה בוחן

דן הראל

23 עקרונות הלחימה במרחבים צפופים של ארגונים לא־מדינתיים ערביים

שאול משעל

31 השפעת אתגרי הלחימה על דיני הלחימה

איל בנבנישתי

37 דילמות משפטיות בלחימה בעימותים אסימטריים

פינינה שרביט ברוך

47 לוחמת משפט – החזית המשפטית של צה"ל

אביחי מנדלבלט

צבא ואסטרטגיה

כתב העת **צבא ואסטרטגיה** מיועד להעשיר, להפרות ולהעמיק את השיח הציבורי באשר למרכיב הצבאי של הביטחון הלאומי בישראל.

המאמרים המופיעים בכתב עת זה, הרואה אור שלוש פעמים בשנה, נכתבים על ידי חוקרי המרכז ואורחיו והדעות המובעות בהם הן של המחבר לבדו. כתב העת **צבא ואסטרטגיה** רואה אור במסגרת תכנית המחקר 'צבא ואסטרטגיה', המתנהלת במכון למחקרי ביטחון לאומי.

עורך ראשי

אלוף (מיל.) עמוס ידלין

עורך

ד"ר גבי סיבוני

חברי המערכת

מאיר אלרון, ד"ר יהודה בן מאיר, משה גרונדמן, אלוף (מיל.) עמוס ידלין, ד"ר אמילי לנדאו, גיורא סגל, ד"ר גבי סיבוני, ד"ר ענת קורץ, ד"ר אפרים קם, ד"ר ג'ודי רוזן, יורם שוייצר, פרופ' זכי שלום

עיצוב גרפי

מיכל סמוקובץ ויעל ביבר
המשרד לעיצוב גרפי, אוניברסיטת תל-אביב

דפוס

אליניר, פתח-תקווה

כתובת

המכון למחקרי ביטחון לאומי

רח' חיים לבנון 40, ת"ד 39950, תל-אביב 61398

טל' 03-6400400, פקס' 03-7447590

דוא"ל: info@inss.org.il

המאמרים המתפרסמים בכתב העת **צבא ואסטרטגיה**

מוצגים באתר המכון: www.inss.org.il/

© 2012 כל הזכויות שמורות

ISSN 1565-8880

דבר העורך

המאמרים המוצגים בגיליון זה של 'צבא ואסטרטגיה' מבוססים על הרצאות שנישאו בכנס שהתקיים ב־6 בדצמבר 2011 ושעסק בנושא: "אתגרי לוחמה באזורים מאוכלסים בצפיפות". הכנס היה פרי של שיתוף פעולה בין תכנית 'צבא ואסטרטגיה' במכון למחקרי בטחון לאומי והוועד הבין לאומי של הצלב האדום (ICRC).

הלחימה באזורים מאוכלסים בצפיפות מציבה אתגרים מבצעיים, אתיים ומשפטיים מורכבים. תעיד על כך הלחימה של צה"ל בשנים האחרונות בחזבאללה ובחמאס. אתגרים אלה לא פוסחים גם על אזורי סכסוך אחרים בעולם. כך הסכסוכים המזוינים בקווקז הרוסי, בעיראק, בגיאורגיה, באפגניסטן ובסרי לנקה. אלה הציפו את הצורך להתמודד עם אתגרי הלחימה במטרה לאתר את האיוון המתאים בין צורכי הכוחות הלוחמים לבין צורכי הגנת האוכלוסייה האזרחית שאינה מעורבת בלחימה. זו הנדרשת לשלם במקרים רבים מחיר כבד בנפגעים ובהרס.

שיתוף הפעולה של תכנית 'צבא ואסטרטגיה' עם הוועד הבין לאומי של הצלב האדום, בא מתוך ההבנה המשותפת שהדיון באתגרי הלחימה בסביבה המאוכלסת בצפיפות נדרש להיות רב לאומי ועליו לכלול גם מפקדים מצבאות עם דילמות דומות. זאת כדי לפתח את הידע של העוסקים בתחום וכדי לסייע בגיבושן של דרכי לחימה וקווים מנחים אתיים על מנת להבטיח כי צבאות ימלאו את המחויבויות שמטיל עליהם המשפט ההומניטרי הבינלאומי (דיני לחימה). בשל קוצר היריעה, לא הוכנסו לגיליון זה של **צבא ואסטרטגיה** כל מאמרי הכנס. אלה יראו אור בגליונות הבאים.

ד"ר גבי סיבוני
עורך צבא ואסטרטגיה

אתגרי צה"ל בלחימה בשטחים צפופי אוכלוסייה

גבי סיבוני

הלחימה באזורים צפופי אוכלוסייה תהיה, על-פי ההערכות הקיימות, לחם חוקו של צה"ל בעתיד הנראה לעין. במאמר הזה אתמקד בשלוש נקודות: הראשונה – השתנות האיום על מדינת ישראל; השנייה – עיקרי המענה הצבאי הנדרש לנוכח השתנות האיום; השלישית – המרכיבים בשיטת הפעולה המתחייבת בעימות מהסוג הזה.

לאחר מלחמת יום הכיפורים החל תהליך של שינוי קבוע והדרגתי במאפייני האיום על מדינת ישראל. הלכה ונגטשה התפיסה האסטרטגית של האויב, אשר ביקש להשמיד את המדינה או לכבוש חלקים ממנה באמצעות התקפה צבאית; בד-בבד התקבלה הגישה שיש להתיש את אזרחי המדינה ולגרום לכך שהחיים בה יהיו בלתי נסבלים, זאת באמצעות פגיעה במרכזי האוכלוסייה בישראל באש תלולת מסלול הנורית מתוך מרחבים אזרחיים. ניסיון העבר בשלושת העימותים האחרונים – הלחימה בפלסטינים בשנים 2000–2005, מלחמת לבנון השנייה ומבצע עופרת יצוקה – מלמד כי חל שינוי עמוק בדפוס ההתנהגות של האויב כאשר הוא חודר לסביבה אזרחית ובונה את היכולות המבצעיות שלו בתוכה. האויב מוטמע בתוך סביבה אזרחית וממקם בה עמדות צבאיות הכוללות עמדות שיגור ומחסנים של אמצעי-לחימה.

בסוף מרס 2011, פרסם העיתון האמריקני **ושינגטון פוסט** מפה שבה פורטו המיקומים של כ-160 כפרים לבנוניים שבהם נמצאים מתקנים של חזבאללה בתוך בתים של אזרחים וסמוך אליהם. המתקנים האלה הם עמדות צבאיות על-פי כל הגדרה של הדין הבינ-לאומי. חזבאללה לא רק ממקם את העמדות בסביבה אזרחית אלא מתכנן לפעול ממנה. יכולות השיגור שלו הולכות ומתעצמות בכל המשתנים הרלוונטיים: עוצמת ההרס, מספר הרקטות והטילים, הפריסה לרוחב

ד"ר גבי סיבוני, ראש תכנית 'צבא ואסטרטגיה' במכון למחקרי ביטחון לאומי

החזית ובעומק לבנון, הטווח ויכולת הכיסוי של ישראל וכן הדיוק שלהן. תהליך דומה מתרחש בהתעצמותו של חמאס ברצועת עזה.

מטרתה של הפעולה המכוונת מתוך סביבה האזרחית היא להגן על יכולות השיגור האלה מפני תקיפה של צה"ל. זאת משום שחזבאללה מעריך כי לצה"ל יהיה קשה לפעול בסביבה הזאת באפקטיביות הנדרשת בשל הרצון למנוע פגיעה באזרחים לא מעורבים. דפוס הפעולה המוצהר של האויב הוא אפוא ירי מתוך מרחבים אזרחיים, המשמשים אותו כמגן, על מרחבים אזרחיים בישראל, שבהם הוא רואה נקודות תורפה. כדי לשמר את יכולות השיגור שלו לאורך זמן עושה האויב שימוש בטקטיקה של לוחמת גרילה. כך הוא מקשה על הכוחות המתמרנים של צה"ל להגיע לכפרים האלה כדי להפסיק את הירי ולהשמיד את העמדות הצבאיות שנבנו. השינוי הזה מציב אתגרים לא קלים. צה"ל נדרש להרתיע את האויב מלעשות שימוש ביכולות האלה, ואם ההרתעה קורסת, הוא נדרש להפסיק במהירות את הירי תוך חידוש ההרתעה ככל שניתן.

החלק השני עוסק בעיקרי המענה של צה"ל לאתגר שתואר. לנוכח הקביעה של בן גוריון שלפיה מוגבלת יכולתה של ישראל לשנות באופן מהותי את המצב הגאוגאוסטרטגי של ישראל במרחב באמצעות הפעלת כוח, ניתן לקבוע כמה מטרות ייסוד להפעלת הכוח הצבאי. בעתות שגרה, וכל עוד אין עימות אלים משמעותי, על צה"ל לקיים הרתעה לאורך זמן ולשמר אותה. מטרת ההרתעה היא לפגוע במוטיבציה של האויב להפעיל כוח מעבר לסף נסבל ולאפשר את הפעולות החיוביות שאותן עושה המדינה בשגרה לפיתוח הכלכלה, התשתיות, החינוך, קליטת העלייה וכדומה. אולם אם ההרתעה קורסת, צפוי להיפתח עימות נרחב שבו יותקפו אזרחי המדינה באמצעות אש האויב. במקרה כזה על צה"ל להשיג שתי מטרות יסודיות. המטרה הראשונה היא השבת ההרתעה האפקטיבית למשך שנים. את המטרה הזאת ניתן להשיג בדרך-כלל באמצעות מהלומה קשה באויב אשר תגרום לו נזקים כבדים שיחייבו תהליכי שיקום ארוכים. זאת בדומה להרתעה שהושגה כתוצאה ממלחמת לבנון השנייה, ובמידה מעטה יותר – כתוצאה ממבצע עופרת יצוקה שבו הושגה הרתעה מסוימת והפחתה משמעותית בהיקף הירי. המטרה השנייה של הפעלת הכוח של צה"ל היא צמצום הנזק שהאויב יכול לגרום לאזרחים ולתשתיות. הדבר יושג באמצעות פגיעה במקורות השיגור והמערכים התומכים – הן באמצעות הפעלת אש מדויקת והן באמצעות תמרון לתוך המרחב שממנו יורה האויב (לא כדי לשהות בו במשך שנים אלא כדי להשמיד את תשתיות האויב בו). במקביל יש לפעול להפחתת הנזק באמצעות שכלול יכולות ההגנה (הסבילה והפעילה) ושיקום החזית האזרחית. את שתי המטרות האלה יש להשיג תוך צמצום משך הלחימה ככל שניתן.

השגת המטרות של צה"ל מחייבת פעולה בסביבה אזרחית צפופת אוכלוסייה. וכאן אנו מגיעים לנקודה השלישית של המאמר – שיטת הפעולה שמטרתה למזער את מספר הנפגעים מקרב האזרחים הלא מעורבים. המורכבות רבה יותר מכיוון שקשה לעשות הבחנה בין אזרחים לא מעורבים לבין לוחמים, שכן לעתים הלוחמים מניחים את נשקם ומתחזים לאזרחים. ואולם, ברור כי הרוב המכריע של האוכלוסייה אינו מעורב בלחימה. בעקבות הניסיון במלחמת לבנון השנייה פיתח צה"ל גישה להתמודדות עם הבעיה. הגישה הזאת כוללת שלושה שלבים. בשלב הראשון יותקפו מטרות הנמצאות בלב האוכלוסייה ומהוות סכנה ברורה ומידית. זאת תוך הפעלת הכללים הברורים של הדין הבינ-לאומי בנוגע למידתיות הפגיעה באזרחים. הנושא הזה צריך להיות ברור לציבור בארץ ובעולם. יהיו מטרות שיכולת הפגיעה שלהן, אם לא יותקפו, תהיה בעוצמה שתחייב תקיפה שלהן גם אם נמצאים בהן אזרחים, זאת ללא כל אזהרה מוקדמת בזמן אמת. בפרסום שהוזכר לעיל בעיתון **ווינגטון פוסט** פורטו בין היתר העמדות הצבאיות שמוקמו בכפר אל-ח'יאם שבלבנון. ניתן להניח שחלק מן המטרות, כאלה שיש הצדקה לכך, יותקפו באמצעות חימוש מדויק גם אם נמצאים בהן אזרחים. סביר שבתקיפה כזאת ייפגעו אזרחים. בשלב השני יפעל צה"ל כדי להרחיק את האוכלוסייה הלא מעורבת מן המרחב לשם הגנתה. רק לאחר שימומש הפינוי בהיקף מספק, יעבור צה"ל לשלב השלישי הכולל תמרון לתוך השטח ותקיפות רחבות.

פינוי האוכלוסייה יפחית באופן משמעותי את מספר הנפגעים מקרב האזרחים הלא מעורבים. פינוי מהיר של האוכלוסייה הוא אתגר לא פשוט, והוא אינו מתרחש בחלל ריק. ניתן להניח שארגון כמו חזבאללה ינסה למנוע התליכים כאלה מכיוון שהאוכלוסייה משמשת מרכיב חיוני בהגנת יכולות השיגור שלו. כדי לסייע לתהליך יש לנקוט כמה צעדים מקדימים. על הגורמים הרשמיים של המדינה להודיע כי הם מתייחסים לכפרים ולבתים שבהם ממוקמים מתקנים צבאיים כאל עמדות צבאיות לכל דבר ועניין וכי העמדות האלה יותקפו ויושמדו. במקביל לכך יש לפעול מול הקהילה הבין-לאומית. יש להוקיע את דפוס הפעולה של שימוש באזרחים כבמגן אנושי. הנושא הזה ידוע לכול ואינו חדש. הקהילה הבין-לאומית ומוסדותיה חייבים לנקוט עמדה ברורה בעניין. יש לתבוע ממשלת לבנון או ממשלת חמאס בעזה אחריות בעניין הזה ולהסביר להם את מחירו. כמו כן, על הגורמים הריבוניים בלבנון ובעזה לסייע בהכנת האוכלוסייה לתהליך הפינוי. עליהם לוודא שהפינוי הזה מבוצע בצורה המאפשרת הגנה אפקטיבית של האוכלוסייה. יש לאפשר לגורמים בין-לאומיים במרחב, כמו הצלב האדום, לתכנן מראש את הסיוע לתהליך הפינוי ולעזור לאוכלוסייה להתפנות לשם הגנתה. זאת ועוד, על צה"ל לספק מראש לאוכלוסיית הכפרים האלה מידע אמין, למשל, באמצעות אתר אינטרנט בערבית, שבו יוכלו האזרחים לקבל פרטים על הפינוי, על צירי התנועה הבטוחים

וכן אתר הדרכה לוגיסטית. כך יוכלו להתפנות וגם לנהל בצורה סבירה את חייהם באותה תקופה. כל הדברים האלה חייבים להיות מתוכננים ומאורגנים מראש. מימוש התהליכים שתוארו יסייע גם בהפחתת הפגיעה באזרחים וגם בהשגת לגיטימציה – הן פנימית והן בין-לאומית – לפעולה של צה"ל אם הדבר יידרש.

אתגרי לחימה באזורים מאוכלסים בצפיפות – המקרה של ישראל

ארנון סופר

מאז אמצע המאה ה־20 מתרחש שינוי דרמטי בתולדות המלחמות – שינוי פני השטח, כלומר, כיסוי מרחבים טבעיים בשטח בנוי, מחייב שינוי באופי המלחמה הן מצד המתגונן והן מצד התוקף.

מדי יום זורמים לערים ברחבי העולם כ־190 אלף בני אדם, או כ־70 מיליון מדי שנה. מחצית מן המין האנושי כבר מתגוררת בערים, ושיעורם בכלל האוכלוסייה הולך וגדל. תפיסות העבר של מומחים צבאיים שלא להיכנס לעיר אם הדבר אינו הכרחי, אינן רלוונטיות עוד למציאות המשתנה.

כיום, מרחבים שהיו בעבר פתוחים, הפכו לעירוניים ואינם מותירים לתוקף ברירה אלא לנהל מלחמות אורבניות. יתרה מזו, ההכרעה כבר אינה בשדות הקרב הפתוחים אלא במשרדיהם של מקבלי ההחלטות, שמספרם קטן יחסית, והם מסתתרים בדרך־כלל במרכזי הערים (בסמוך לאולפני הטלוויזיה ולמרכזי תקשורת אחרים המוגנים על־ידי מסות של בני ערובה).

עד לתקופה האחרונה רק התפתחויות כלי הנשק או יכולת התנועה של הכוחות חייבו שינויים בתורות המלחמה. כיום המצב שונה. המודל של מלחמת־העולם השנייה, שבה היה צריך לעבור את כל מרחבי אירופה כדי להגיע לבונקר של היטלר, אינו רלוונטי עוד. קרבות ברחובות ברלין והלחימה מבית לבית כבר מאחורינו, אם כי גם קרבות כאלה נערכו בשנים האחרונות (בעזה, בשכם, בבירות, בגרוזני, בפלוג'ה ובבגדאד).

העיר המודרנית גדולה ומרכזית היום יותר מאי־פעם; המדובר באוכלוסייה, בשטח ובמגוון הפעילויות הפוליטיות, הכלכליות, התקשורתיות והחברתיות המתנהלות בה. גודלן של ערים מרכזיות נע בין 5 ל־30 מיליון בני אדם. אי־אפשר לכבוש ערים בסדרי גודל כאלה ולשלוט בהן אף כי דווקא בהן נמצאים מקבלי ההחלטות ובהן נמצאת רוב העוצמה הכלכלית הפוליטית והלאומית.

פרופ' ארנון סופר הוא ראש קתדרת חייקין לגיאואסטרטגיה, אוניברסיטת חיפה

מה יקרה בעיר כזאת יממה לאחר כיבושה? הצבא יצטרך לטפל במאות נשים יולדות ובמיליוני רעבים ופצועים. בעיר יפעלו מאות ואף אלפי לוחמי גרילה הן מתחת לפני השטח (במנהרות של מערכות התחבורה והתשתיות), והן מעל פני השטח, בין היתר באלפי גורדי שחקים שגובהם עשרות ואף מאות מטרים. אם יתמוטט גורד שחקים, תיעצר כל התנועה באזור בשל הררי הריסות שיחסמו את הכבישים. על פני השטח ינועו לוחמי גרילה בין בתי המגורים לבין התעלות, החנויות, המפעלים, בתי החולים והגנים הציבוריים. כל הפעילויות האלה יתקיימו בצפיפות שלא הייתה קיימת בעבר.

הצפיפות בערים כאלה נעה מכ־5,000 נפשות לקמ"ר², ועד ל־100,000 נפשות לקמ"ר, כמו במקרה הקיצוני של הונג קונג.² בערים כאלה מסתובבים משועממים מאות ואלפי עורכי־דין ואנשי תקשורת, מנציחים את האירועים המתרחשים ומפרסמים את התמונות בכל העולם. הם מציעים את מרכולתם המשפטית והתקשורתית לכל אדם וגוף ציבורי עוין במטרה להטיל אשמה על כל חייל, קצין ומנהיג. ופעילותם נתמכת על־ידי "קרטל" בין־לאומי גדול של ארגונים להגנת הטרוריסטים, הפושעים והמהגרים הלא חוקיים. אלה הם "ארגוני זכויות", השונים באופן ברור מארגוני זכויות, העושים עבודת קודש ופועלים להגנת האדם הנכה, הנרדף, המעונה או המקופח, למשל, הצלב האדום.

הגודל הפיזי של הערים החדשות מגיע לממדים של מדינות. למשל, השטח של הערים לוס אנג'לס, בייג'ינג, מקסיקו סיטי וטוקיו קרוב לזה של ישראל וכפול משטחה של לבנון. כיצד כובשים עיר בממדים כאלה? כיצד מטילים עליה מצור או עוצר?

הגדרת שטחה הפיזי של עיר היא עניין כלל לא פשוט. לדוגמה, אזור מוכר: האם ראש העין, כוכב יאיר, נתניה ואשדוד הם חלק מתל־אביב? בסוגיה הזאת מתחבטים מיטב הגיאוגרפים והסטטיסטיקאים, שכן גודלה הפיזי של עיר מגדיר גם את גודל האוכלוסייה שלה, ואין זה עניין של מה בכך. הדבר חשוב לצורכי תכנון פיזי, תכנון חברתי, מיסוי, ולהבדיל, יש לכך חשיבות בעת מלחמה.

מהו מספרם של תושבי תל־אביב – 400 אלף, 1.3 מיליון, 2.5 מיליון ואולי 4 או 7 מיליון? כל התשובות נכונות. תל־אביב העיר המוניציפלית היא בת 400 אלף נפשות; גוש דן בן 1.4 מיליון נפשות; מטרופולין תל־אביב, הכוללת את ראשון לציון, נס ציונה, רחובות, רמלה, לוד, פתח־תקווה, כפר סבא, רעננה והרצליה, הנה בת 2.5 מיליון נפשות; ואם מוסיפים טבעת רביעית – נתניה, חדרה, יישובי מערב השומרון, אשדוד – מדובר ב־4 מיליון נפשות; ואם רואים בכל מישור החוף מראש הנקרה עד עזה מעין מגלופוליס מגיע מספר התושבים ל־7 מיליון.

מה הם האמצעים לכיבוש עיר בסדר גודל כזה? האם הכובש מבקש ללכוד את המנהיג השולט בה, או כמה מנהיגים המסתתרים בפינות שונות של העיר

ומתקשרים זה עם זה? האם הוא מבקש לתפוס את מרכזי התקשורת, שדות התעופה, מחנות הצבא, המרכזים של גופי ביטחון אחרים, תחנות הכוח, מתקני המים, הבורסה והבנקים המרכזיים, משרדי הממשלה, מרכזי הכלכלה? ייתכן שכל מה שכובש צריך לעשות הוא להרעיב – לסגור את מקורות המים או להרעיל עיר בת 20 מיליון בני אדם. הדבר קל מאוד לביצוע, והתוצאות יכולות להיות קשות מאלה של פצצה גרעינית. האם מטרת הכובש היא להשמיד את אוכלוסיית עיר האויב. נניח לרגע לשאלה המוסרית, האם מעשה כזה יתקבל עלידי הקהילה הבין-לאומית?

נחזור לשאלה מהו האמצעי לכיבוש עיר בת מיליוני בני אדם. הרי די לפגוע במקבלי ההחלטות שחיסולם יוביל לשינוי במבנה השלטון, בתפיסת העולם שלו, ברצונותיו וביכולותיו. ייתכן שנוסף על פגיעה במנהיג אחד או בעשרה מנהיגים על הכובש לפגוע גם בתקשורת של האויב ובכמה מאות לוחמים, ובכך להביא קץ לסיט.

כנראה שזו התשובה בימינו, וקיימים לשם כך הכלים לביצוע. עם זאת, לאחרונה התברר כי יש צורך בכיבוש כל העיר על כל המשמעויות הכרוכות בכך, כמו במקרה של גרוזני. התברר שלא הייתה ברירה אלא לכבוש חלקים גדולים מן הערים הנזכרות לעיל כדי להשיג ניצחון.

לוחמת ערים במזרח התיכון

בציר מקביל לעיר היהודית המתהווה בכל מישור החוף הישראלי (כ-4-5 מיליון נפשות), מתפתחת עיר פלסטינית ענקית (כ-4.5 מיליוני נפשות), שתחילתה בגליל והיא נמשכת בשומרון, במרחב ירושלים, בהר חברון, בבאר שבע וסופה בעזה. פרבריה חודרים במזרח לבקעת הירדן, אך בעיקר במערב – לעיר היהודית שבחוף. כך מצמצמת העיר הזאת בהדרגה את המותניים הצרים ממילא של העיר היהודית. המציאות הזאת אינה פשוטה.

מהי מפת העיור במעגל השני סביב ישראל? בקהיר מתגוררים כיום כ-15 מיליון נפשות, ופרבריה מתקרבים לתעלת סואץ, ואף מזרחה משם – מעבר לתעלה לכיוון אל-עריש העיר עזה מונה מעל חצי מיליון תושבים, וברצועה התגוררו 1.6 מיליון בני אדם ב-2011, ומספרם צפוי להגיע ל-2.5 מיליון ב-2025. דמשק היא עיר בת כ-6 מיליון נפש, ופרבריה מגיעים כיום עד קוניטרה ושיח' מסכין, ואפשר לראות זאת בתצפית מהר בנטל. עמאן רבתי בת 4-5 מיליון נפש, אוכלוסיית שכם רבתי מתקרבת לחצי מיליון נפש, והר חברון מאוכלס בסדר גודל דומה לזה של שכם.

מה יהיה על ישראל לעשות אם היא תהיה מחויבת לשתק ירי שמקורו בערים האלה. האם להכניע את אחד המרחבים הנזכרים, או רק לאיים עליהן? האם ישראל תצא לכבוש ערים בנות מיליוני בני אדם, ואולי היא תטיל מצור על עיר

שאוכלוסייתה מונה 2-3 ואף 6-15 מיליון בני אדם? אולי תכבוש רק את המרכזים האסטרטגיים של ערים כמו דמשק, בירות או עזה (מרכזים פוליטיים, כלכליים, תקשורתיים וצבאיים)?

ייתכן שהפתרון האופטימלי מבחינתה של ישראל הוא החיסול הממוקד. משמעות הדבר היא איתור הטרוריסט הבודד המסתתר בבית המוקף באלפי אזרחים לא מעורבים, המשמשים מגן אנושי, או איתורו במסתור מתחת לבית חולים וחיסולו תוך פגיעה אפשרית ברופאים ובחולים שמסביבו.

החיסול הממוקד הוא בעיני האפשרות המוסרית ביותר, שכן בו ייפגעו מאות אזרחים לא מעורבים, ולא מאות אלפים בעיר המותקפת. כך ייחסכו גם הרס, סבל והרג מיותר של המונים בגלל מלחמה מתמשכת. כמו כן מותר לנו לחשוב גם על תושבי ישראל הנמצאים בצד השני של המתרס – גם שם צריך לחסוך בשפיכות דמים, בהרס ובפחד. מותר לנו לחשוב גם על עצמנו ולא רק על "האחר".

יש לציין שצבא ארצות-הברית טיהר את העיר פלוג'ה שבעיראק, הרס כ-50 מסגדים וטבח ביותר מ-5,000 בני אדם (טרוריסטים ואזרחים לא מעורבים). מועצת הביטחון לא התכנסה לדון בדבר, ואף אחד לא האשים קצין אמריקני בפשעי מלחמה, ובצדק. צבא רוסיה ביצע פעמיים טבח נורא בתושבי גרוזני שבצ'צ'ניה וגרם להרס רב בעיר. חאפז אסד ובנו בשאר אסד עשו מעשים נוראים בסוריה, ומועצת הביטחון לא דנה בכך. גם כאשר מספר ההרוגים בסוריה הגיע בשבועיים האחרונים של שנת 2011 לשיא, מועצת הביטחון בשיבתה ב-20 בדצמבר 2011 לא עסקה בכך אלא בגינוי הבנייה בהתנחלויות ובפעולות תג מחיר. יוזמות ההחלטה הצינית הזאת – לפחות בעיתוי שלה – הן פורטוגל, בריטניה, גרמניה וצרפת.

ניתן להניח שתהייה תגובה חריפה על כל מה שעושה ישראל, בשונה מהמתרחש באזורי לחימה אחרים דוגמת: עיראק, סוריה, גרוזני אפגניסטאן ועוד. "קרטל חסידי אומות העולם", כלומר, מדינות כמו בריטניה, צרפת, רוסיה, סין, ומאחוריהם "קרטל ארגוני הזכויות", אינם דואגים למעשה לנרצחים, לסובלים, לנרדפים, לאומללים הסורים, העיראקים, המצרים או הטיבטים. מטרתם היחידה של הציניקנים האלה היא לנהל מסע של דה-לגיטימציה של ישראל ולגנות אותה בעולם על כל מעשה שעשתה ותעשה במלחמתה נגד ארגוני הטרור הסובבים אותה.

המסקנה ברורה: בלוחמה האורבנית שנכפתה על ישראל עליה לחסל כל טרוריסט גם אם הוא מקיף עצמו בעשרות ובמאות בני ערובה. חיסולם של המפגעים האלה ושל המגן האנושי שמסביבם יחסוך סבל רב לאוכלוסייה בשני צדי המתרס. יש לעשות זאת תוך חשיפה חוזרת ונשנית של הציניות שמגלים מטיפי המוסר הצבועים.

על נציגי הקרטל בישראל

אין צורך להרחיק לכת בחיפוש אחר ציניות, בורות וצביעות ברחבי העולם. ראו מה קורה כאן בישראל. כמה משפטנים מרכזיים באקדמיה מטיפים ללא הרף לצה"ל כיצד עליו להילחם. טענתי היא, ומיד אוכיח זאת, שהאנשים האלה מנותקים מן המציאות הגיאוגרפית והתרבותית ומן ההווה המזרח־תיכונית. אחד מהם הוא פרופ' מרדכי קרמניצר הטוען במאמר שפרסם בכתב־העת **המשפט** (ינואר 2008): "על מנת להצליח במאבק בטרוריסטים חיוני לבודד אותם פיזית ומנטלית מן האוכלוסייה מקרבה הם באים"¹. כלומר, לדעתו אפשר לבודד מאזור לחימה 95% מהתושבים של העיר המותקפת ולהתמקד ב־5% מן השטח והאוכלוסייה משם פועל הטרור נגד ישראל. מהצעת המלומד הזה לא ברור כיצד ניתן לזהות, ולאחר מכן לבודד את הטרוריסט ממשפחתו, מבני הערובה המגנים עליו (לדוגמה, כמה עשרות ילדי גן). לא ברור לי מה ניתן לעשות על־פי משנתו כאשר קיים מידע שמתחת למבנה שבו חיים אזרחים פועלים מפקדה של אויב וצלפים, או משוגרים משם טילים. רק מי שמנותק מן המזרח־התיכון, מתרבותו, מדתו ומתפיסות העולם הקיימות בו, רק מי שאינו מכיר את היחס הקיים בו לנשים, לחיי אדם בכלל, לערכים דמוקרטיים, יכול לתת עצה כלי־כך תלושה מן המציאות. מומחים כאלה לא רק נותנים עצות אלא מתייצבים על כל בימה של מכוני שלום, דמוקרטיה ועיתונות ומטיפים משם מוסר.

משפטן אחר הוא פרופ' מנחם מאוטנר. בספרו **משפט ותרבות בישראל בפתח המאה עשרים ואחת**², הוא עוסק במדינה הליברלית־מערבית, וכותב: "[יש] לחזק את זיקתה של ישראל לליברליזם המערבי [וניתן לעשות זאת] על ידי הסדרת היחסים שבין המדינה לקבוצות התרבותיות המרכזיות החיות בה ברוח הרב־תרבותיות". כאן בישראל בונה לו מאוטנר חברה רב־תרבותית וליברלית – בין החזבאללה וסוריה מצפון, החמאס והאחים המוסלמים מדרום, ראא'ד צלאח והמוסלמים הקיצוניים בתוך ישראל ועוד שני מיליון פלסטינים התומכים בחמאס ביהודה ושומרון. אם הדבר אינו קשה דיו, מעניין כיצד הוא יבנה חברה רב־תרבותית עם החרדים או החרד"לים. כדי לחיות בחברה רב־תרבותית מוכן מאוטנר, אמנם באי רצון, לקבל לצד ברית המילה את מילת הנשים! עם תפיסות העולם האלה, התלושות לחלוטין מן המרחב שבו אנו חיים, מנסים המשפטנים האלה ללמד את צה"ל כיצד עליו ללחום, וגם... לנצח.

גם המשפטנית פרופ' דפנה גולן מן האוניברסיטה העברית מציעה: "למה לא לדבר עם שכנינו על פיוס? למה לא נשמע על החלום שלהם לשוב לבתיהם ביפו, ברמלה ובלוד?"³ זו גם ההצעה של הסוציולוג פרופ' יהודה שנהב והגיאוגרף פרופ' אורן יפתחאל. כל אלה מבקשים מלוחמי צה"ל שלא לפגוע באזרחים לא מעורבים המגנים על רוצחים אכזריים או מסייעים להם. ויש המציעים שלא לעשות קיצורי

דרך, למשל, גישתו של פרופ' דוד אנוך מהאוניברסיטה העברית המדבר על "מוכנות לספוג אבדות כהכרח מוסרי".

אסור שהמתגייסים ליחידות הקרביות בצה"ל יוקרבו על מזבח המוסר המערבי המעורפל והציני אלא רק למען הגנה על קיומה של מדינת ישראל היהודית-ציונית והדמוקרטית. אין להציע לאף אחד להקריב את בנו על מזבח המוסר הציני.

סיכום

מאמר זה אינו עוסק בסוגיה תיאורטית הרחוקה מן המציאות. ייתכן שכבר בזמן הקרוב יהיה על צה"ל לעצור התקפה כבדה על תל-אביב של טילים שישוגרו מעשרות סוללות הממוקמות בלב בירות, בלבם של כפרים לבנוניים רבים, בעזה ואולי בדמשק, כאשר מסביב לכל סוללת טילים כזאת נמצאים מאות בני ערובה. הדילמה שתעמוד בפני קציני צה"ל תהיה האם לפגוע בבני הערובה יחד עם הפגיעה בסוללה או להמשיך לספוג טילים, הרס ואבדות של יהודים במסגרת התפיסה שעלינו לספוג אבדות כהכרח מוסרי. גם עליכם, הקוראים, להחליט. אני כבר החלטתי.

דילמה נוספת צפויה להתעורר כבר בקרוב. מעל מפקדת חזבאללה בבירות ומעל מפקדת חמאס בעזה ניצבים בתי חולים שבהם מאושפזים חולים רבים. מן המפקדות האלה הם מנהלים מלחמה אכזרית נגד ישראל. האם להרוס את בית החולים והמפקדה ולקצר את זמן המלחמה, או לדבר על רב-תרבותיות, מוסר, "בידוד הטרוריסט" ועל מונחים ריקים נוספים, ובר-בזמן להקריב כמה מאות לוחמים ואזרחים יהודים בעורף הישראלי. נדמה שברור מה נכון לעשות.

ייתכן שמשיקולים מדיניים או צבאיים יתברר כי יש לכבוש את רצועת עזה כולה, או את דרום לבנון, ואולי את דרום סוריה, כאמצעי יחיד להפסקת ירי הטילים על ישראל. על צה"ל יהיה לעשות זאת במהירות ובעוצמה אדירה כדי לקצר את ימי הלחימה ולהפחית את הסבל הכרוך בכך לשני הצדדים. כל התחשבות בעצות של ה"קרטל" – בישראל ובחו"ל – תאריך את המלחמה והסבל, ויש להתעלם מן העצות שכן הן לא אחראיות ולא מוסריות. את טענתי חיזקו יובל בזק במאמרו "המענה לצורך בלגיטימציה בינלאומית – שיפור כוח המחץ של צה"ל",⁴ וכן גבי סיבוני במאמר "לחימה בקרב אזרחים".⁵

אסיים את הדיון בנושא הזה בדברים שכתבתי במאמר "מה בין אנשי משפט, דמוגרפיה וקיומה של ישראל":

אני מציע לשנות את השיח הציבורי שיזמו אנשי משפט שונים בישראל, אשר קבעו כי כל סיכול הוא פשע מלחמה וכללו בכך גם הריסות בתים ואת בניית גדר החיים שלנו, גדר הפרדה, ולומר להם את ההפך – משפטן המונע חיסולו של מחבל, או מונע קיצור ימי המלחמה, אינו

יכול לרחוץ בניקיון כפיו, יש לו יד בפיגוע ומעשיו עלולים להיחשב לפשעי מלחמה.⁶

במלחמה העירונית החדשה שאיתה אנו מתמודדים אסור לנו להפסיד. אסור להסכים לספוג אבדות כבדות. יש לנצח בה ולעשות הכול כדי לקצר את משכה. רק המטרות האלה חייבות לעמוד לנגד עיני המפקדים והלוחמים. אסור להתבלבל בעניין הזה אף כי בשנים האחרונות יש כאלה המבקשים לבלבל אותנו.

הערות

- 1 מרדכי קרמניצר, "טרור ודמוקרטיה והמקרה הישראלי", **המשפט**, 2008 עמ' 2-12.
- 2 מנחם מאוטנר, **משפט ותרבות בישראל בפתח המאה עשרים ואחת**, עם עובד, המכללה האקדמית ספיר וההוצאה לאור של אוניברסיטת תל-אביב על-שם רובין, 2008.
- 3 דפנה גולן, **הארץ**, 6 במאי 2008.
- 4 יובל בזק, "המענה לצורך בלגיטימציה בינלאומית - שיפור כוח המחץ של צה"ל", **צבא ואסטרטגיה**, כרך 3, גיליון 2 (נובמבר 2011).
- 5 גבי סיבוני, "לחימה בקרב אזרחים", **ישראל היום**, 6 בדצמבר 2011.
- 6 ארנון סופר, "מה בין אנשי משפט, דמוגרפיה וקיומה של ישראל", **ביטחון לאומי מס' 7** (2009).

לחימה אסימטרית ברצועת עזה – מקרה בוחן

דן הראל

רצועת עזה משתרעת על שטח קטן – כ־360 קמ"ר. אורכה 42 ק"מ, רוחבה במקום הרחב ביותר – 12 ק"מ, אך ברוב הרצועה רוחבה 6 ק"מ. ברצועה חיים כ־1.6 מיליון נפש; שיעור הריבוי הטבעי של האוכלוסייה הוא 3.3% לשנה. יותר מחצי מהאוכלוסייה היא מתחת לגיל 15. ברצועת עזה אין משאבים טבעיים, בין היתר אין בה מספיק אדמה כדי לגדל חיטה, ולכן אין ביכולתם לגדל בעצמם את המזון הבסיסי הדרוש להם. בנוסף אין שם מים. תושבי הרצועה נסמכים על מדינת ישראל בכל הנוגע לקיומם: מזון, מים ותשתיות של חשמל וביוב. צפיפות האוכלוסייה בכל הרצועה אופיינית לאזור בנוי – על כל משמעותיו. בג'בליה, לדוגמה, חיים כ־100,000 איש בשטח קטן מאוד. בשטח הזה נאלצה מדינת ישראל להילחם כאשר יצאה למבצע עופרת יצוקה שהחל בסוף דצמבר 2008. נושא האסימטריה הוא גורם המשפיע מאוד על האופן שבו ישראל מתמודדת עם אתגרי הלחימה בעזה. מלחמת־העולם השנייה הייתה מודל של מלחמה בין מדינות כאשר גובש הדין הבין־לאומי בתחום הלחימה, בעיקר באמנת ז'נבה הרביעית. כל הדין הבין־לאומי בנושאי לחימה נסמך על הניסיון של מלחמת־העולם השנייה, שבה צבאות של מדינות נלחמו זה בזה. כאשר בוחנים את יחסי הכוחות בין מדינת ישראל לבין החמאס ניתן לראות בצה"ל את הצד החזק, שכן הוא מונה מאות אלפי אנשים, אלפי טנקים, מטוסים ואוניות, ואילו החמאס הוא לכאורה הצד החלש, שכן הוא מונה עשרות אלפי לוחמים ואינו מצויד בנשק כבד. לכן ברור שכאשר שני הצדדים ייכנסו לעימות ביניהם יגבר הצד החזק על הצד החלש. ואולם מובן שהדבר הזה אינו נכון. זוהי טעות גדולה. אי אפשר למדוד יחסי כוחות בין גופים בראייה שטחית כזאת. למעשה, בשל הצורך של הצד החלש להתמודד עם הצד החזק, הוא גורר את ישראל להתמודדות במישורים אחרים הקובעים במידה רבה מאוד את התוצאה

אלוף (מיל.) דן הראל היה סגן הרמטכ"ל בעת מבצע 'עופרת יצוקה'

של העימות הצבאי, זאת לא רק ברמה הטקטית אלא בעיקר ברמה המערכתית וברמה האסטרטגית. זהו עימות אסימטרי.

יש אפוא לבחון מהי אסימטריה. אסימטריה בין גופים נמדדת לא רק במונחי כוח אלא קיימת בכל מקום שבו יש שוני באופי של הגופים המתעמתים, ביעדיהם, בעוצמתם, בדרך הפעולה שלהם, ובעיקר, בכללי המשחק שעל־פיהם הם פועלים. בין מדינת ישראל לישות חמאס בעזה קיימת אסימטריה עמוקה ומובנית הדוחפת לצורת התמודדות מסוימת וייחודית לסכסוך הזה. לפיכך נחוץ מיפוי בסיסי של האסימטריה – מן הרמה האסטרטגית לרמה הטקטית – כשבסופו של דבר הרמה הטקטית היא זו שקובעת כיצד נלחמים ברחוב. ברמה האסטרטגית, בראייה מבנית, מדינת ישראל היא מדינה דמוקרטית, שבה קיימים מוסדות שלטון נבחרים, והיא מושפעת מאוד מדעת הקהל ומן התקשורת. בעזה, לעומת זאת, קיימת ישות שאינה מוגדרת כמדינה, והיא הולכת בעקבות קול אחד. בעוד ישראל פועלת על־פי ההיגיון המערבי המבטא מגוון דעות, ובה השלטון נבחן על־פי תוצאות פעילותו כאן ועכשיו, קיים בעזה שלטון, שהאידיאולוגיה שלו פונדמנטליסטית, והוא מונחה על־ידי רעיון משיחי ארוך טווח שלמענו הם מוכנים להקריב קורבנות גדולים. מבחינת יעדי ההתמודדות, בעוד מדינת ישראל רוצה לקבע את המציאות הגאופוליטית ולהשיג שקט, בעזה מבקשים לשנות את המציאות – למחוק את מדינת ישראל – והם מוכנים לשלם את המחיר הכרוך בכך. מבחינת האילוצים, בעוד מדינת ישראל מחויבת לקוד התנהגות מדינתית מקובל, ישות החמאס בעזה מכתיבה לעצמה את הכללים ואת קוד ההתנהגות. העניין הזה משפיע מאוד על אופן התמודדותה.

ברמה המערכתית, ובראייה מבנית, לישראל יש צבא מסודר, מסורתי, הנוהג על־פי קוד פעולה צבאי מערבי. הוא מסמן את עצמו בין היתר באמצעות מדים. בכל הנוגע לקוד הפעולה זה"ל פועל נגד מטרות צבאיות בלבד והוא משתדל למנוע נזק סביבתי. בעזה נבנה כוח שישראל מכנה מטעמי נוחות פלוגות, גדודים וחטיבות, אך הכוח אינו מאורגן באופן הזה. זהו כוח "תפור לפי הצורך" (tailor made), המוטמע בתוך הסביבה האזרחית המוגנת שלו, מכין אותה מראש מתחת לבתים אזרחיים ולמוסדות אזרחיים ונוהג על־פי קוד פעולה עצמאי המאפשר לו להציג את עצמו לסירוגין כגוף אזרחי או כגוף צבאי – על־פי צרכיו.

קיים שוני מבחינת ההיגיון המערכתי. על־פי התפיסה של ישראל, על הלחימה להיות קצרה ולהשיג תוצאות חד־משמעיות שיאפשרו שקט לטווח ארוך, ואילו הצד השני מדבר על עמידה לאורך זמן בזירות הקיימות. חמאס מנסה להגיע למתאר, שיטיל על הצד השני מגבלות לטווח הארוך (שכן אף אחד אינו מצפה ממנו לנצח את ישראל החזקה ממנו באופן משמעותי), כך שלאט לאט הוא יקשור את ידיו של הצד השני ויקשה עליו לפעול. מבחינת האילוצים – בישראל קיימת רגישות רבה

למשך המערכה, להשפעה על העורף ולמספר הנפגעים בשני הצדדים, שכן מספר הנפגעים גם בצד השני מטיל עליה מגבלות. לעומת זאת, הרגישות העיקרית של חמאס היא שרידותה של ההנהגה.

ברמה הטקטית, ובראייה מבנית, צה"ל בנוי מיחידות במבנה צבאי מסורתי, פרופיל הפעילות שלו מובחן וברור ויש לו חתימה גבוהה. לעומת זאת, ברצועת עזה "היחידות", שאינן יחידות כמו בצבא מסורתי, פועלות בשיטה של היעלמות, כלומר, חתימה נמוכה מאוד. כך, לא ניתן לדעת אם אדם הוא לוחם או לא. הם פועלים בתוך סביבה אזרחית המרושתת לפעולה צבאית, נמצאים מתחת לקרקע, יש להם תקשורת נפרדת מן הרשתות הכלליות, וברשותם מצבורי תחמושת מבוזרים כדי שלא יצטרכו לשאת אותה ממקום למקום. הם מנסים להתרחק ככל שניתן ממרכזי הכובד כדי שלא יהיה אפשר לתקוף אותם. למעשה, מדובר במספר גדול של לוחמים, עשרות אלפים, הפועלים במסגרות מבוזרות בתוך סביבה אזרחית תוך ניצול האילוצים של צה"ל כך שבפעולה מולו (או מול העורף הישראלי) הוא לא יוכל לטפל בהם בצורה יעילה. מבחינת ההיגיון הטקטי – חמאס נוקט דרך פעולה של ירי תלול מסלול על העורף הישראלי מתווך אזרחי צפוף תוך שימוש מכוון באוכלוסייה כבמגן אנושי, זאת כדי למשוך את היריב להיכנס עם יחידות הרגלים והשריון שלו לתוך השטח הבנוי. לחימה בשטח בנוי מנטרלת את הצד החזק מן היתרונות שיש לו: על-פי ראיית חמאס לוחם עם קלצ'ניקוב שווה ערך ללוחם עם אם-16 המתמודד מולו. כך מבקש חמאס לגרום לנפגעים רבים מאוד בלחימה בשני הצדדים. ההיגיון המנחה את חמאס הוא פגיעה בחוסן של ישראל ובנחישותה להילחם בעקבות אבדות רבות, ובמקביל, יצירת תמונת מצב הומניטרית קשה שתוביל ללחצים בין-לאומיים שיגרמו להפסקת הלחימה. לעומת זאת, על-פי ההיגיון המנחה את ישראל, יש לדכא מהר ככל הניתן את ירי חמאס (לדכא ולא להפסיק, כי מבחינה צבאית קשה מאוד להפסיק אותו לחלוטין), ולפגוע קשות בכל מה שנוגע לחמאס הצבאי, כדי ליצור הרתעה לעתיד. מנגנון הסיום של ישראל הוא השגת היעדים האלה ואילו מנגנון הסיום של הפלסטינים הוא קעקוע הלגיטימציה של ישראל לפעול.

האילוצים של ישראל הם הרלוונטיות של כלי הנשק, מספרם המועט של מרכזי כובד מערכתיים ומטרות צבאיות מובהקות שאותן ניתן לתקוף והרגישות לנפגעים בשני הצדדים. לעומת זאת, האילוצים של חמאס נובעים מן הקושי התפקודי האינהרנטי שלו בשל הדומיננטיות של ישראל בתחומים רבים.

השאלה כיצד פעל חמאס בעימות האחרון וכיצד יפעל בעימותים הבאים מובילה לבעיית ההתמודדות בתווך צפוף מלא אזרחים. במבצע עופרת יצוקה נעשה ניסיון להוציא את התושבים מבתיהם ולהעבירם למקום אחר בעת הלחימה

אף כי זוהי פעילות מורכבת מאוד יש לעשות את כל המאמצים כדי לבדל בין אוכלוסייה ללוחמים.

את האתגרים העיקריים בלחימה באזורים צפופי אוכלוסייה ניתן לחלק לרמה הטקטית ולרמה המערכתית.

ברמה הטקטית השאלה הראשונה הנשאלת היא מיהו האויב. קשה מאוד לזהות את האויב ולהבחין בינו לבין האוכלוסייה התמימה. כמו כן קשה לעמוד על האופן שבו בנויים המערכים שלו בשכונות – היכן נמצאים כלי הנשק העיקריים שלו, משטחי השיגור ומערכי המלכודים (הרי אין המדובר בשכונה אזרחית תמימה כמו בתל־אביב). קשה לפגוע באויב כזה בלי פגיעה קשה באוכלוסייה מסביב. קיים קושי לאתר את המתקנים הצבאיים הממוקמים מתחת לבתים או למוסדות ציבור ולפגוע בהם ללא גרימת נזק סביבתי משמעותי. כדי לתת מענה לבעיות האלה, פיתחה ישראל כלי נשק מיוחדים, שגורמים לנזק סביבתי מינימלי – מופחת ברמת דיוק גבוהה שאין לכלי נשק שבהם משתמשות המדינות האחרות. אין מדובר בלהיות צודק אלא בלהיות חכם. בנוסף יש לאתר את מרכזי הכובד של האויב שפגיעה בהם תייתר את הצורך להיכנס קרקעית (שכן לכניסה קרקעית יש נזקים אינהרנטיים שקשה מאוד להימנע מהם). צה"ל מחויב להגן על אנשיו, וקשה לעשות זאת כאשר נלחמים בארגון שמנסה להמנע ממרכזי כובד.

בפני כוחותינו ניצבים אתגרים גדולים של לחימה בשטח בנוי. יש לדעת היכן ממוקמים הכוחות בכל רגע – חוליה הנמצאת בחדר מסוים וכיתה הנמצאת בדירה אחרת בבניין. מכיוון שהסביבה מורכבת מאוד יש צורך לפזר את הכוחות ועקב כך קיים אתגר של שליטה בכוחות האלה. כמו כן יש לדעת כיצד לטהר בתים שבהם שוהים יחד מחבלים ואזרחים, וקיימות שכונות רבות שבהן יש קושי כזה. האתגר הוא לקיים פעולה מתואמת בין כל הכוחות האלה, לדוגמה, להפעיל אש מסייעת לכוחות המתמרנים תוך הימנעות מנזק סביבתי. אף כי נמצאו לכך פתרונות של רמות אישור שונות והפעלת סוגים של כלי נשק במצבים שונים, האתגר הוא עצום. שאלות קשות נוספות: איך מתנהלים במרחבים אזרחיים שבהם האויב מערב פעילות אזרחית עם מלכודים? איך מבטיחים צירי לוגיסטיקה וצירי פינוי? אתגר נוסף בשדה הקרב הוא ההבחנה בין האזרחים למחבלים. על צה"ל לתקשר עם האוכלוסייה ולהוציאה משדה הקרב. בסופו של דבר האחריות למלאה לטיפול באוכלוסייה הנמצאת בשטחים שהשתלטו עליהם מוטלת על צה"ל – עליו לטפל בה ולדאוג להספקת מים ומזון. כמו כן יש לשתף פעולה עם ארגונים בין־לאומיים כדי שיוכלו למלא את תפקידם תוך הבטחת שלומם, שכן הם פועלים בתוך שדה הקרב ממש.

בתחום המדיני, האתגר העיקרי הוא להגדיר באופן ברור וחד את מטרת המבצע לפני התחלתו כדי למנוע מצב של שינוי המטרה תוך כדי פעולה. לדוגמה, במבצע

עופרת יצוקה הועלו במהלכו רעיונות לשינוי מטרתו אף כי הוא התחיל והתפתח בצורה מסוימת להשגת יעדים ספציפיים. אתגר נוסף הוא השגת התנאים המדיניים ליציאה למבצע והבטחת מרחב הפעולה האופרטיבי הנדרש במהלכו ולצורך סיומו. הנושא הזה חשוב מאוד.

אתגר אחר הוא תחום התקשורת. יש להניע מאמץ הסברתי לאומי לשם יצירה ושימור של לגיטימציה ציבורית פנימית ובין-לאומית לצורך הבטחת הזמן והמרחב הנחוצים להשגת יעדי המבצע.

קיים אתגר גם בתחום המשפטי. יש לנהל מערכה משפטית לאומית משולבת לשם יצירת מרחב הפעולה הנדרש לפני המבצע ובמהלכו ולצורך מימוש פירותיו בהמשך. לכן על המשפטנים לרדת ממגדל השן, לצאת לשטח ולעבוד. זוהי זירת לחימה כמו כל זירת לחימה אחרת. גם בתחום הזה יש צורך בניהול מערכה לאומית שתיצור מרחב פעולה ראוי, תנצל את נקודות התורפה של היריב ותתקוף אותו, ובד בבד תספק הגנה ראויה לכוחותינו, שכן לא ייתכן שהיריב יעשה ככל העולה על רוחו בלי לשלם על כך מחיר (במונחי השגת מטרתיו).

בתחום הצבאי קיים גם האתגר של איסוף מודיעין לפני היציאה לקרב. זאת כדי לאפשר השמדת מטרות באופן מסיבי ופגיעה במרכזי כוח מערכתיים תוך הימנעות מפגיעה סביבתית באוכלוסייה הלא מעורבת. האתגרים הם כניסה קרקעית תוך הכתבת הקצב, הגעה ליעדים והימנעות מאבדות לצה"ל, וכמובן לאוכלוסייה הלא מעורבת (העניין הזה אינו רק חוקי אלא גם מוסרי, ולדעתי, הוא יעד משותף לכולם) וכן דיכוי אש חמאס תוך הבטחת איזון הולם בין השגת היעדים לבין פעולה על-פי החוק הבין-לאומי שהיא קו המינימום.

לדעתי, קיים צורך בגיבוש אמנת ז'נווה החמישית משום שאמנת ז'נווה הרביעית איבדה חלק גדול מן הרלוונטיות שלה. יש לנקוט פעילות שתבטיח מספר מועט של אזרחים פגועים וכמובן את ביטחון כוחותינו. האתגר האחרון הוא הכתבת עיתוי ואופן היציאה מן השטח באופן חד-צדדי, כפי שנעשה במבצע עופרת יצוקה.

עופרת יצוקה כמקרה בוחן

עד נובמבר 2008 היו בגזרת רצועת עזה תקופות של ירי ותהדיה לסירוגין, והחמאס התעצם מאוד. לאחר שבנובמבר-דצמבר נורו כ-400 רקטות לעבר ישראל, היא נאלצה להיכנס לרצועת עזה, אף כי לא הייתה נלהבת לכך. לאויב היו כ-20,000 לוחמים בעזה, וברשותו היו אמצעי-לחימה שכללו נ"ט, נ"מ, מטענים, רקטות ומרגמות. מטרת המבצע הייתה לפגוע קשות בחמאס, לצמצם את ירי חמאס ואת הפעילות החבלנית העוינת מרצועת עזה, כדי לחזק את ההרתעה וליצור תנאים לשיפור המצב הביטחוני בדרום ולמניעת גלישת העימות לזירות נוספות. לא הייתה כוונה לכבוש את השטח כדי להישאר בו, אלא לפגוע קשות בארגון,

ליצור הרתעה, ולאחר מכן לצאת מן הרצועה. רציונל הלחימה של חמאס היה כפי שהוסבר לעיל. סיום הלחימה מבחינתו היה מיצוי הלגיטימציה של ישראל לפעול נגדו וסילוקה מן השטח. בהתאם למשימה שהטיל צה"ל על פיקוד הדרום, הגדיר הפיקוד שלושה יעדים שעל־פיהם ניתן יהיה לקבוע אם עמד במשימה: הפסקת ירי חמאס, פגיעה בארגון וחיזוק ההרתעה.

המבצע נמשך 22 ימים. הוא החל במכת פתיחה שבה הותקפו עשרות מטרות בשלוש דקות ו־40 שניות, כדי להשיג אפקט של פגיעה קשה ולגרום להלם. לאחר מכן הותקפו עשרות מרחבי שיגור מתוך כוונה לפגוע במשגרים או להזיז אותם כך שהם לא יהיו אפקטיביים. בהמשך נורתה אש במשך שבוע על מאות מטרות. בסך־הכול הותקפו במהלך המבצע יותר מ־1,000 מטרות. השלב השני היה התמרון, כניסה קרקעית וסיוע באש. השלב האחרון היה יציאה חד־צדדית החוצה והיערכות מחדש. הכניסה הקרקעית הייתה רק לאזור עזה, וגם היא רק באמצעות כיתור, כשההטעיה בדרום מונעת מחמאס לרכז כוח באחד מהמקומות האלה.

המבצע החל ב־27 בדצמבר 2008 ונמשך עד 18 בינואר 2009. במהלך המבצע נורו על ישראל 730 רקטות, וניתן היה לראות אפקט ברור של דיכוי ירי הרקטות עד כדי אפס בימים האחרונים של המבצע. החמאס לא הצליח לשגר רקטות למרות מאמציו הרבים, ואיבד את המפקדים הבכירים ביותר במנגנוני השיגור. בצד הישראלי לא היו נפגעים רבים; רובם היו תוצאה של ירי כוחותינו על כוחותינו האופייני ללחימה בשטח בנוי. בידי צה"ל יש רשימה של 709 מחבלים שנהרגו ושהשתייכו לאחד מארגוני הטרור. בלחימה נהרגו 295 לא מעורבים (אזרחים מבוגרים, נשים וילדים מתחת לגיל 16), וכן היו 162 הרוגים שמעורבותם לא ברורה. יחס של 75% מחבלים ו־25% אזרחים נחשב בצבאות המערב לטוב יחסית ללחימה בשטח בנוי. הדבר הושג הודות לשני גורמים. הגורם הראשון הוא לוחמה פסיכולוגית, שכללה השתלטות על שידורי הטלוויזיה והרדיו ברצועת עזה ושידור מסרים וכן פניות טלפוניות לבתי התושבים (בסך־הכול היו 290,000 שיחות שנענו) שבהן ניתנו לאזרחים הנחיות כיצד לנהוג. הגורם השני היה השימוש הנרחב בנשק מדויק.

לסיכום, עלינו לשאול האם מדינת ישראל השיגה את יעדיה וכיצד עמדה באתגרים הללו ברמה הטקטית וברמה המערכתית, ובאופן מפורש יותר – האם מבצע עופרת יצוקה השיג את ההרתעה המבוקשת, והאם הוא השאיר פתח ללחימה נוספת בעתיד. לדעתי, התשובה לשתי השאלות היא חיובית.

עקרונות הלחימה במרחבים צפופים של ארגונים לא־מדינתיים ערביים

שאל משעל

בישראל רווחים שני סוגים של שיח מחקרי בנוגע לאופן שבו יש להעריך ולשפוט לחימה במרחבים צפופים אוכלוסייה: השיח הנורמטיבי והשיח האופרטיבי. בולט בהיעדרו השיח האינטראקטיבי עם היריב הלא־מדינתי, כלומר, נכונות לראות את עצמך דרך עיני היריב תוך כדי הלחימה. השיח הזה קיים אצל הארגונים הלא־מדינתיים כמו חזבאללה וחמאס.

בשיח הנורמטיבי נבחנת פעילות מלחמתית על־פי אמות מידה המושתתות על ערכים מוסריים מוחלטים. הפעולה והתוצאה בשיח הזה נבחנות על־פי הנורמה. הסוף כפוף להתחלה. סוף מעשה במחשבה תחילה.

בשיח האופרטיבי מושתתים ההערכה והשיפוט של הפעילות המלחמתית על אמות מידה מקצועיות תוך השוואה לפעילויות לחימה דומות של צבאות במערב. הפעילות נבחנת על־פי התוצאה ופחות על־פי הנורמה – ההתחלה כפופה לסוף; "ראשיתי היא אחריתי" במילותיו הידועות של המשורר ת. ס. אליוט.

בישראל, שני סוגי השיח, הנורמטיבי והאופרטיבי, מפחיתים מערכם של מנגנוני היזון חוזר ושל ניסוי וטעייה. אלה מאפשרים למידה בזמן אמת בנוגע לדרכי ההתנהלות המגוונות ולתגובות השונות של היריב.

בצד הערבי הלא־מדינתי, שבו רווח השיח האינטראקטיבי, שזורים בזה השיח הנורמטיבי והשיח האופרטיבי. הסוף, כלומר, מבחן התוצאה, וההתחלה, כלומר, מבחן הנורמה ועולם הכוונה, הם חלק מתהליך למידה דינמי שבו הסוף הוא געגוע להתחלה. אל מול קוצר הראות של ישראל מתבקש לומר משהו על השיח של הצד הערבי תוך שימוש במילותיו של המשורר מחמוד דרוויש (אם כי צריך להיזהר מאמירה גורפת): "אני מהלך בלא מועד, משוחרר מהבטחות־מחרי [המחר שלי]. אני נזכר ששכחתי ואני שוכח כפי שאני נזכר".¹ ובהמשך: "אני שוכח את המלים שאמרתי, אני זוכר את מה שטרם אמרתי".²

פרופ' שאל משעל מרצה בחוג למדע המדינה, אוניברסיטת תל־אביב.

במאמר הזה אדון בשלושה מאמרים העוסקים במבצע חומת מגן ובמבצע עופרת יצוקה, המשקפים את השיח הנורמטיבי ואת השיח האופרטיבי הרווחים בישראל. כמו כן אעסוק בדבריהם של מנהיגי חזבאללה וחמאס שבהם בא לידי ביטוי השיח האינטראקטיבי.

במאמרו של יגיל הנקין "קוסובו, סומליה, ג'נין: ניתוח השוואתי"³ הוא עוסק באירועי מבצע חומת מגן כדי לקבל מושג ברור על שהתרחש. הוא סוקר את ההדים התקשורתיים שהיו למבצע, ומבקש לברר האם ההאשמות נגד ישראל, שלפיהן חיילי צה"ל ביצעו פשעי מלחמה, אכן נכונות. לשם כך הוא קובע: "קשה, אם לא בלתי אפשרי, לקבל מושג ברור על שהתרחש בג'נין ללא הסתייעות בנקודת המבט הצבאית ובלקחים שהיא מלמדת אותנו על מה שמכונה 'לוחמה בשטח עירוני'⁴. על־פי הנקין, כדי להבין את מה שהתרחש בג'נין, יש לשפוט את הדברים בהקשר הצבאי, ולבחון את יחס העלות־תועלת בין המהלכים שנקטו לבין המחירים ששולמו. זאת תוך לימוד מניסיונם של צבאות אחרים שפעלו במצבים דומים.⁵ מכיוון שהנקין חותר לקבל "מושג ברור" על "האירועים האמיתיים" אין כאן שיח אינטראקטיבי עם המציאות המשתנה באמצעות תהליך של ניסוי וטעייה. המתודה ההשוואתית שבה עשה הנקין שימוש אינה עולה בקנה אחד עם גישה אינטראקטיבית.

אסא כשר מייחס במאמרו "מבצע עופרת יצוקה ותורת המלחמה הצודקת"⁶ משמעות מיוחדת לבחינת ההיבטים הערכיים של מבצע צבאי שאותו הוא מגדיר כמעשה מדיני מובהק. מרכיבים צבאיים בעלי היבט ערכי הם בעיקר "החלטות, פקודות ומעשים שיש מקום לשאול אם הם מבטאים בצורה הולמת את עקרונות המוסר של מדינת ישראל, את ערכי האתיקה של צה"ל ושל השב"כ ואת הדינים שישראל חייבת בשמירתם".⁷ כשר, בשונה מהנקין, גוזר את העיקרון שמגדיר פעולה מתוך הכוונה העומדת בבסיס. החוקים מבהירים באופן חד וברור מה נכון ומה לא נכון, מה מותר ומה אסור. לפיכך, תהליכים של ניסוי וטעייה אינם חלק מן השיקולים המובאים בחשבון בפעילות צבאית. גם היזון חוזר לא קיים בשל הקדימות הברורה של הכללים המופשטים על פני המצבים הקונקרטיים.

קיים שוני מובהק בין גישתו של הנקין לבין זו של כשר. הערכה של לוחמה בשטח עירוני, סבור הנקין, מחייבת דיון מקצועי במהלכים צבאיים תוך השוואתם למהלכי לחימה דומים בצבאות אחרים במערב. מבחינת כשר, ההקשר הוא משפטי־פילוסופי. מדינה מתוקנת נמדדת על־פי עמידתה בכללים ובחוקים המחייבים אותה. כשר אינו עוסק בהשוואות אלא אם מדובר בהשוואה בין הרצוי למצוי. הצלחה על־פי גישתו היא יצירת הלימות רבה ככל האפשר בין השניים.

למרות השוני בין הגישות של הנקין וכשר קיים ביניהם מכנה משותף. השיח של שניהם אינו מבוסס על אינטראקציה של ישראל עם היריבים הלא־מדינתיים

שלה בלחימה במרחבים צפופים אוכלוסייה. בשני המקרים האינטראקציה עם היריב אינה חלק מן הדיון בנוגע לפעולות מלחמתיות בשטח עירוני.

מבחינתם של כשר והנקין היריב הוא אובייקט. הוא משמש מראה שבאמצעותה יכולה ישראל לראות את עצמה על־פי אמות מידה הן מוסריות והן מקצועיות תוך השוואה למדינות אחרות במערב. על־פי הנקין, במראה שבה מתבוננת ישראל משתקף צה"ל היודע להשיג את היעדים שהוצבו לו תוך שמירה על הכללים המקצועיים המחייבים הגנה על אזרחים. על־פי כשר, במראה שבה מתבוננת ישראל משתקף צה"ל השומר על כללי המוסר המחייבים וגם על המגבלות האתיות שהוא מטיל על עצמו.

גם כאשר מפקדים ישראלים מצליחים לחרוג מראיית היריב כאובייקט, הם מתקשים ליצור אינטראקציה משמעותית עם היריב. במאמרו "ללכת דרך קירות" טוען אייל ויצמן⁶ כי באירועי מבצע חומת מגן ביקשו המפקדים בגזרה, בעיקר מח"ט הצנחנים באותה העת אל"ם אביב כוכבי, ליישם שיטות לחימה שהיו מבוססות על שבירה שכלתנית של המרחב הבנוי כדי להפתיע את האויב. שיטות הלחימה האלה שמו דגש על עיצוב מחדש של המרחב. היכולת לעצב את המרחב נתפסה כיעד העיקרי של המפקדים בשטח. ואולם, גם עיצוב המרחב הזה, כפי שמסביר ויצמן, נעשה ללא רגישות לממד האינטראקטיבי. הנחת המפקדים בשטח הייתה שמדובר בשכלול מיקרו־טקטי של ארגז הכלים הצבאי העומד לרשות הכוחות.⁷ הם התעלמו מן העובדה שמעבר לראייה מרחבית מן הסוג הזה מן הראוי היה לכלול גם את היריב כישות דינמית שקיומה ותפקודה במרחב הלחימה כשחקן המחייב חשיבה אינטראקטיבית ברמה האסטרטגית אינם מוטלים בספק. במילים אחרות, גם במצב של ניתוח מרחבי רדיקלי נותרה ישראל בעיני עצמה הישות האחת והיחידה הקיימת במרחב ובתכנון המערכה.

לדעת, גישה גיאוצנטרית, כפי שהיא משתקפת בדיון על לוחמה בשטחים צפופים, מייצגת פער משמעותי בין ישראל ובין יריביה, בעיקר יריביה הלא־מדינתיים.

כיצד מתייחסים ארגונים לא־מדינתיים כמו חזבאללה וחמאס ללוחמה במרחבים צפופים אוכלוסייה? בנאום שנשא חסן נצראללה ביולי 2006 הוא קבע: "מדיניותנו אינה להיאחז בנקודה זו או אחרת בעיירה מסוימת וכדומה. הלחימה שלנו אינה בעלת ממד גיאוגרפי, שהרי איננו צבא מאורגן ואיננו לוחמים כמו צבא מאורגן, אלא אנו לוחמים מלחמת גרילה. לכן מבחינתנו עדיף לאפשר להם להתקדם ולהיכנס לערים ולכפרים משום שכך יתאפשר לנו להילחם בהם ישירות ולהסב להם נזקים ואבדות בנפש. זו מטרתנו בעימות הקרקעי".⁸ בעיני חזבאללה, המגע והחיכוך עם האויב הישראלי מאפשרים לו נוכחות בשטח ללא מחויבות להחזקת יעד או קו כלשהם.

אף כי מטרתו היא להרוג כמה שיותר ישראלים, מתברר כי מספר הישראלים ההרוגים אינו מדד הניצחון מבחינתו של נצראללה. דבריו של נצראללה בריאיון לאל־ג'זירה משקפים מגמה רווחת במדיניותו של חזבאללה:

ניצחון מבחינתנו הוא שההתנגדות תיוותר על כנה, שלא תישבר רוחה, שלבנון לא תוכנע ושתשמור על כבודה. [...] כל עוד טילים משוגרים מלבנון ופוגעים בציונים, כל עוד יש לוחם אחד שיורה ברובהו [...] פירוש הדבר כי ההתנגדות עדיין קיימת. [...] עצם זה שעמדנו עד היום – זה הניצחון. מדובר בישראל! תמיד טענתי כי אין לזלזל בישראל. אנו לא נלחמים נגד מיליציה, מפלגה, ארגון או צבא של מדינה ענייה וחלשה. אנו נלחמים נגד צבא שהביס כמה מצבאות ערב ביחד ובמכה אחת. [...] העובדה שנשארנו עומדים עד היום היא בחזקת ניצחון, העובדה שספגנו את המכה היא בחזקת ניצחון והעובדה שהמשכנו במאבק היא בחזקת ניצחון.¹¹

גם בדברים האלה בולט ההיזון החוזר: מה שעושה ישראל מגדיר את מה שעושה חזבאללה ולהפך. שום דבר אינו קיים רק בפני עצמו. גם הכבוד שהוא מבטא כלפי ישראל מעיד על הנחיצות של אויב לצורך ההגדרה העצמית של חזבאללה. הצלחתה של "ההתנגדות" נמדדת אפוא על־פי עמידתה מול ריב מסוים בהקשר מסוים. היכולת לפרש כושר עמידה כניצחון נובעת ישירות ממאפייניו המובהקים של התוקפן. נצראללה הבהיר כי חלק ממה שהוא רואה כהצלחה של חזבאללה טמון ביכולתו של הארגון לראות את עצמו דרך עיני התוקפן – ישראל. בריאיון נוסף שנתן נצראללה לאל־ג'זירה בעניין ירי הרקטות של חזבאללה הוא אמר:

הפעם הראשונה שבה הפנינו את נשקנו נגד היישובים הישראליים הייתה ביום שבו נהרג המזכ"ל הקודם עבאס מוסוי [בפברואר 1992]. המהלומה הראשונה שהנחתנו עליהם [באותה השנה] הייתה מכאיבה מאוד משום שהייתה בגדר הפתעה לישראלים. אנו מצדנו גילינו לאחר שיגור הקטיושות על היישובים כי האויב הפסיק את ההתקפה עלינו, ומאותו היום הבנו את הלקח שהיה טמון באירוע הזה.¹²

בדברי נצראללה ניכרת החשיבות של ניסוי וטעייה. חזבאללה ירה מסיבה אחת – תגובה. הוא נופתע מן ההבלגה של ישראל ושינה את התנהלותו בהתאם למציאות המשתנה. חזבאללה הוא אפוא ארגון לומד. הנחות היסוד שלו הן:

1. לכל פעולה שלו תהיה תגובה של ישראל; 2. התגובה הזאת לא תהיה בהכרח צפויה או שקולה; 3. יש ללמוד את התגובה ולגזור ממנה את דרכי הפעולה.

האינטראקציה עם היריב היא אמצעי ראשון במעלה להגדרת העצמי במהלך עימות עם היריב. המצב שבו אין בְּרָה אלא לראות את עצמך דרך עיניו של היריב מוביל להפקת לקחים וכן מעצב מערכות וסדר־יום. היריב אינו "אובייקטיבי", כזה

שאינו משתנה. ההפך הוא הנכון. היריב נתפס כדינמי ובעל יכולת להשתנות. אם ברצוני להתמודד עמו, איני יכול להיות פחות דינמי ופחות בר־שינוי ממנו. אינטראקציה – המצב שבו אתה מוכן לראות את עצמך דרך עיני היריב – היא אפוא סימן לחוזק מבחינת חזבאללה, וסימן של חולשה מבחינת ישראל. בלוחמה בשטח עירוני צפוף – הן מרחוק והן בלב השטח עצמו – האינטראקציה הזאת באה לידי ביטוי באופן מובהק. בלוחמה כזאת נחצים גבולות ומתעמעמות הבחנות. מטר שנכבש על־ידי כוחותיך יכול לחזור עד מהרה לידי היריב. אזרחים תמימים יכולים להתגלות כלוחמים. ציר מאובטח עלול להפוך למלכודת מוות. פערי ההקשר שבהם דנתי עד כה ממחישים אפוא עד כמה אינטראקציה אינטנסיבית כזאת היא בעייתית מבחינת ישראל ועד כמה טמונות בה הזדמנויות לארגונים לא־מדינתיים מסוגו של חזבאללה.

חמאס הוא ארגון לא־מדינתי נוסף המנהל מלחמה עם ישראל בתוך מרחבים צפופי אוכלוסייה. בחינת ההתבטאויות של מנהיגים בארגון מעלה כי גם אצל חמאס הצלחה מוגדרת באמצעות הבנה עמוקה של האויב, הבנה המבוססת על אינטראקציה. דובר הארגון אבו עוביידה אמר בריאיון לעיתון **אל־חיאת**:

למדנו את שיטותיו של הצבא הישראלי בהיתקלו בלוחמים והנחנו תשתית הגנתית רלוונטית. התכוננו למלחמה הזאת. אנחנו ב[גדודי] אל־קסאם למדנו במשך תקופה ארוכה [...] כי האויב מתכנן להכות בעזה. [...] החל מן הרגע הראשון של המלחמה התחלנו בשינוי הטקטיקות והתסריטים.¹³

מוחמד דף, ממקימי הזרוע הצבאית, אמר בריאיון לאל־ג'זירה:

האם על ההתנגדות להשיג ניצחון מוחץ באמצעות נוק אאוט או פשוט לגרום לצד הכובש לשלם מחיר כבד באמצעות ניצחון בנקודות, בשלבים? [...] זה חלק מן האסטרטגיה שגרמה לבנימין נתניהו להבין שוב ושוב שמלחמת העצמאות של ישראל נמשכת מאז 1948, ועדיין לא הסתיימה.¹⁴

בעיני חמאס אפוא כישורים צבאיים אינם נמדדים על־פי אמות מידה מקצועיות כמו אצל הנקין. הם גם אינם ביטוי לעקרונות מוחלטים כמו אצל כשור. הם נרכשים ונלמדים אל מול אויב קונקרטי המחייב שינויים והיערכות מתמדת מחדש. היכולת לנצל את חולשותיו של צה"ל מתוך הכרה עמוקה של יכולותיו ושל שגרת העבודה שלו עומדת בבסיס האסטרטגיה של חמאס. ואולם ההכרה הזאת אינה מוחלטת. מוחמד דף אמר כי חמאס לא יצא למבצעים שסיכויי ההצלחה שלהם היו 5%–10%; הוא שאף ל־70%–80. האפשרות של כישלון למרות האינטראקציה הובאה תמיד בחשבון.

תכונה נוספת של חמאס הניכרת בהתבטאויותיהם של בכיריו היא אופיו הקהילתי, לא המדינתי. חיוניותו של חמאס אינה נובעת מפעילותם הפורמלית של מוסדות מדינה, גם לא מעמידה בכללים שהוגדרו מראש. על כך אמר מחמוד

אל־זהאר: "האחדות הפלסטינית היא זו שתסייע להשיג את המטרה. [...] נמשיך [לפעול] באורך הרוח ובהתמדה – זהו הנשק שאותו יש להפנות כלפי אויב"¹⁵. אסמאעיל הניה אמר בהזדמנות אחרת: "נכון שעמנו לא מחזיק במטוסים, בטנקים, בצוללות, בטיילים גרעיניים או בפצצות זרחן, אך יש לו רצון, כוונה, אמונה ונחישות והוא מתאפיין בהתמדה, באחדות וביכולת להיות סבלני ולעמוד איתן"¹⁶. נראה שכדי להבין אינטראקציה כחוזק יש להיות בטוח בעצמך ובמי שאתה. הפלסטינים יודעים מי הם. ישראל עדיין במסע שלא נגמר.

חמאס אינו מבקש להתלות בסטנדרטים השוואתיים מקצועיים כמו הנקין, וגם לא בקיומם של חוקים כמו כשר. את כוחו הוא שואב מיכולתה של הקהילה – סולידריות, גמישות תפקודית ואופק רעיוני. החינוכית הזאת באה לידי ביטוי לא רק בפעולות צבאיות אלא גם במשנתו החברתית המפותחת של הארגון. המשנה הזאת, שהישראלים מבינים כאמצעי גיוס לפעולות טרור, עומדת בזכות עצמה כמנגנון קהילתי ראשון במעלה. מחקרים שהתפרסמו בנושא מעידים על העצמאות של הזרוע הקהילתית של החמאס ועל מחויבותו האזרחית לחברים בקהילה. המחקר העדכני ביותר, ספרה של שרה רוי¹⁷ על החברה האזרחית ברצועת עזה, חושף קהילה חזקה ומלוכדת, הרואה בשאיפות מדינתיות יעד לגיטימי, אך לא נקודת מוצא.

במאבק מול מדינות ישראל מתקשה פחות. הנטייה של ישראל ליצור הקשרים הנובעים מתוך מושגים "גדולים" כמו מקצועיות, מוסריות, ריבונות וכדומה נכונה לעימותים עם מדינות שבעיניהן כל אלה הם תווי תקן רצויים.

במציאות אזרחית שבה עימותים בין מדינות הולכים ופוחתים, בעיקר במציאות בה המדינות עצמן משתנות ללא הכר, יש לתת את הדעת לדפוסי הפעולה של ארגונים לא־מדינתיים ולמציאות במצבים כמו לוחמה במרחבים צפופי אוכלוסייה. האינטראקציה העומדת בבסיס קרב מוצלח יכולה וצריכה לעמוד גם בבסיס מגעים מוצלחים להפסקת פעולות עוינות, ואף להסדרה בדרכי שלום של סכסוכים ממושכים.

לישראל דרושה מהפכה מהותית, כזו שתגרום למקבלי ההחלטות להבין כי האזור כולו אינו סובב סביב ישראל היציבה. על כך אומרים מורים בודהיסטים: מי שאינו רואה את העולם כהווייתו לא יוכל להגיע לעולם לפריצת דרך.

הערות

- 1 מחמוד דרוויש, "ביום שלישי והאוויר צלול", בתוך: **כפרחי השקד או רחוק יותר**, פיתום הוצאה לאור בשיתוף עם "ספרי עיתון 77", 2008. עמ' 63.
- 2 **שם**, עמ' 64.
- 3 יגיל הנקין, "קוסובו, סומליה, ג'נין: ניתוח השוואתי", **תכלת**, גיליון 14 (אביב 2003).
- 4 **שם**, עמ' 70.

- 5 **שם**, עמ' 89.
- 6 אסא כשר, "מבצע עופרת יצוקה ותורת המלחמה הצודקת", **תכלת**, גיליון 35 (אביב 2009).
- 7 **שם**, עמ' 30.
- 8 אייל ויצמן, "ללכת דרך קירות", **מטעם**, גיליון 15 (ספטמבר 2008).
- 9 **שם**, עמ' 79, 83.
- 10 **אל־מנאר**, 16 ביולי 2006.
- 11 חסן נצראללה בריאיון ל**אל־ג'זירה**, 21 ביולי 2006.
- 12 חסן נצראללה בריאיון ל**אל־ג'זירה**, 27 במאי 2003.
- 13 אבו עוביידה בריאיון ל**אל־חיאת**, 17 בדצמבר 2007.
- 14 מוחמד דף בריאיון ל**אל־ג'זירה**, יולי 2006.
- 15 **אל־ג'זירה**, 5 בינואר 2009.
- 16 **Palestine-info**, 5 בינואר 2009.
- 17 Sara Roy, *Hamas and Civil Society in Gaza: Engaging the Islamist Social Sector*. Princeton: University Press. 2011.

השפעת אתגרי הלחימה על דיני הלחימה

איל בנבנישתי

במאמר הזה אעסוק באתגרים שמציבה הלחימה בשטח בנוי לדיני המלחמה, בשינויים שחלים בדינים האלה כתוצאה מכך וכן בבעיות שמעוררים השינויים האלה ובתגובה עליהן.

האתגר הראשון שעומד בפני דיני הלחימה הוא מתחום זכויות האדם, מתחום הזכות לחיים. דיני הלחימה המסורתיים התגבשו בהתאם להגדרה מסוימת של הלחימה: לחימה בין צבאות, דו־קרב, זהו מהלך אופקי של צבא מול צבא, תחרות אלימה אבל מאורגנת. הרעיון המרכזי הוא שכל צד דואג לכוחותיו. ההדדיות בין הצדדים והאיום של עין תחת עין עמדו בבסיס הלחימה ובהתאם לכך היה היישום בשטח.

כיום המצב שונה. דיני זכויות האדם מפעפעים לדיני הלחימה, אף כי לא נועדו לחול עליהם. בתהליך ההתגבשות של דיני זכויות האדם לא הייתה כוונה שיחולו על מצב של מלחמה. נקודת המוצא שלהם הייתה השליטה שמפעיל ממשל כלפי האזרחים. לא היה מדובר בלחימה אופקית – בדו־קרב או בתחרות – אלא בהייררכיה, ביחס אנכי שבו בעל הכוח הציבורי שולט באזרח. הפעפוע של דיני זכויות האדם לתוך דיני הלחימה נובע מכך שמצב הלחימה השתנה. מצב הלחימה היום דומה יותר לשליטה אנכית מאשר לתחרות אופקית. הלחימה היום מתאפיינת בשני מוקדים עיקריים. הראשון – אופי האויב, דרכי ההסתתרות שלו, הניסיון של האויב לנצל את ההגנה על האזרחים לטובתו, החמקמקות שלו. המוקד השני – שהנו משמעותי יותר – הוא הטכנולוגיה המאפשרת לצבא החזק לדעת בדיוק במי הוא פוגע. באמצעות תוכנות מחשב יכול הכוח התוקף לצפות ולהעריך מראש את הנזק האגבי לאוכלוסייה האזרחית וכן לבחור בין סוגי נשק ובין זוויות תקיפה תוך הבאה בחשבון של כמה משתנים, בהם מזג האוויר, וכך לצמצם את הנזק. למזל"טים שטסים מעל פקיסטן ואפגניסטן יש את היכולת הטכנולוגית לזהות אנשים ברמה פרטנית – המערכת יודעת לזהות מי הם בני

פרופ' איל בנבנישתי, ראש הקתדרה לזכויות אדם ע"ש אני ופול ינוביץ', הפקולטה למשפטים, אוניברסיטת תל־אביב

משפחתו שלו וכן לחשב אם ומי מבני משפחתו עשויים להפגע בקרבתו במידה והוא יסומן כמטרה ויותקף. התהווה כאן תהליך מוסדר של זיהוי והפללת המטרה – כאשר לוחצים על הכפתור ומשגרים את הטיל מתרחשת פעולה של שליטה – שליטה אינדיווידואלית על הגורם המותקף.

מבחינת המשפט – יש כאן מעבר מהתחום של המשפט הפרטי, כמו אכיפה של חוזה בין שני צדדים, לתחום של משפט ציבורי, המפקח על מקבלי החלטות, על הרגולטורים, על השולטים, על המנהלים, היכולים להחליט במי הם פוגעים כאשר הם עושים שימוש באמצעים הטכנולוגיים שברשותם, מתי הם פוגעים, כיצד הם פוגעים ואיזה נזק אגבי הם גורמים. המוות הוא תוצאה אגבית של הפעולה, אבל הוא אינו מקרי.

בעבר אפשר ערפל הקרב לכוון את האש לעבר אויב אבסטרקטי בלי לדעת את שמות האנשים ואת זהותם. במובן הזה כל מי שהיה חלק מאנשי הצבא, כל אלה שלבשו מדים היו בגדר מטרה לגיטימית. אי-הוודאות הזאת מתפוגגת בעזרת הטכנולוגיה המאפשרת להחליט החלטות כאלה. יש כאן מצב של שליטה, והמשפט נקרא לעשות רגולציה ולפקח על הפעלת כוח השליטה של מי שבידו השליטה. המשפט ודיני הלחימה בעיקרם לא השתנו, אבל הם נדרשים להתאים את עצמם למציאות של הפעלת שליטה. כיצד זה משפיע? הכלל הבסיסי והעקרוני של דיני הלחימה נותר בעינו – יש להבחין בין לוחמים ולא לוחמים, יש חובה לצמצם את הנזק האגבי למי שאינו לוחם. אין די בכוונה להימנע מגרימת נזק לאוכלוסייה האזרחית, אלא קיימת חובה לפעול באופן אקטיבי למניעת נזק לאוכלוסייה אזרחית. החובה הזאת חלה כל זמן שפועלים בסביבה של אוכלוסייה אזרחית המושפעת מהפעלת הכוח. החובה היא לנסות לצמצם את הנזק במידת האפשר. החובה היא לשקול חלופות לפעולה שבה עלולה להיפגע אוכלוסייה אזרחית, ואף למצוא חלופות לסיכול ממוקד. קיימת חובה לגרום לכך שתהליך קבלת החלטות בסוגיות הללו, כמו כל תהליך רגולטורי אחר, יהיה כפוף לפרוצדורה ברורה, גלויה ומנומקת, כזאת שמקבל החלטות יכול לתת דין וחשבון על החלטותיו. בנוסף קיימת חובה לקיים בדיקה לאחר מעשה האם הפעולה אכן נעשתה בהתאם לכללים.

כל הדברים הללו מתבססים לא על הכללים של הצלב האדום אלא על פסקי דין של בית המשפט העליון. בהקשר הזה יש להזכיר פסק דין שניתן על-ידי בית המשפט העליון באוגוסט 2011 ולצטט כמה משפטים מפסק הדין הזה שכתבה הנשיאה דורית ביניש. היא התייחסה לחובות של צה"ל כלפי האוכלוסייה האזרחית ברצועת עזה, שלפי הפסיקה של בית המשפט אינה שטח כבוש. אף כי זה אינו שטח כבוש היא כתבה:

"גם במצב דברים זה חלים דיני הלחימה והמשפט הבין-לאומי ההומניטרי על פעילות כוחות הביטחון בשטח. ובמסגרת פעילותם על הכוחות להימנע ככל הניתן בתנאי הפעילות מלפגוע באזרחים שאינם מעורבים בלחימה. [...] אכן משימה קשה היא הגנה על אזרחי האויב, כאשר האויב עצמו מסתתר בקרבם. עם זאת, הקושי שיוצרות הנסיבות ושיוצרים גורמי הטרור אינו מפחית מחובתו של צה"ל להבחין ביניהם לבין אזרחים פלסטיניים שאינם מעורבים בלחימה, ולפעול כך שכלל הנדרש והאפשרי יפגע רק בראשונים ויגן על האחרונים מפגיעה שאינה הכרחית". (בג"צ 9594/03 בצלם נ' הפצ"ר)

המשפט אינו זהה למוסר, ודיני הלחימה אינם זהים או חופפים למוסר. בעבר מי שקבע את דיני הלחימה היו אנשי משפט יחד עם גנרלים, ולאותם הגנרלים הייתה השפעה מכרעת על ניסוח דיני הלחימה. היום המצב שונה. בחינת הפסיקה של בית הדין הבין-לאומי בנוגע לפשעי המלחמה שבוצעו ביוגוסלביה מעלה כי החל משנת 1995 הוא זה שגיבש את דיני הלחימה. הדינים שיצר עסקו בסכסוכים פנימיים – תחום שלא היה מפותח, בניגוד לדיני לחימה בסכסוכים בין-לאומיים. בית הדין הפלילי הבין-לאומי (ICC) הוא זה שדן בפשעים של יוגוסלביה והוא זה שיצר את הכללים. כיום, בידי בית הדין הפלילי הבין-לאומי היכולת להכתיב את דיני הלחימה. יש להביא זאת בחשבון כאשר דנים במשפט בין-לאומי ובמוסר. דיני הלחימה הקיימים כיום מציבים בפני בתי הדין הבין-לאומיים בעיה אמיתית שאין להם מענה טוב עליה, וגורמים להם לקבל החלטות שעלולות להיות מוטעות, ועובדה זו צריכה להדאיג את מקבלי ההחלטות בצבאות השונים, בין היתר בצה"ל, וכן להדאיג את כל מי שמייעץ לצה"ל.

הבעיה היא בלבה של ההחלטה בנוגע לנזק הלגיטימי לאוכלוסייה האזרחית, שהיא שאלה של מידתיות. הרעיון של מידתיות, הרעיון של איזון אינטרסים, הוא רעיון המקובל במשפט הפנימי, בייחוד במשפט הציבורי הפנימי, מכיוון שבמקרים רבים המחוקקים מתקשים לקבוע מראש כיצד יש לנהוג, ומסמיכים את הרשות המבצעת לקבל החלטות ובלבד שיהיו "מידתיות". כך, הכנסת אינה יכולה לקבוע מראש מהו הגבול, מהו הקו בין המותר והאסור, והיא מסמיכה את מקבלי ההחלטות לקבוע את הקו הזה. הגורם המקבל את ההסמכה הזאת יכול להיות שר בממשלה. ההנחה בנוגע לכל מקבלי ההחלטות היא שהם חסרי פניות, כלומר, שהם מקבלים את ההחלטה לטובת החברה, ושיש להם את היכולת לכך. כל אלה מאפשרים לנו כחברה להסתמך על ההחלטה שלהם. במקרים שבהם לא מסתפקים בהחלטה שלהם, או לא סומכים עליהם במאה אחוז, הציבור שם את מבטחו בבית המשפט, שכן הוא מניח שבית המשפט יהיה נקי מהטיות, ויקבל את ההחלטה הנכונה למען החברה.

כאשר המשפט הבין-לאומי מטיל את האחריות על המפקד הצבאי לשקול שיקולים של מידתיות ושל איזון, הוא מתעלם מכך שהמפקד הצבאי אינו חסר

פניות, אלא הוא רוצה קודם כול למלא את המשימה תוך פגיעה מינימלית בחיילים שלו. אם פונים לבית הדין בין־לאומי כדי שיבחן את שיקול דעתו של המפקד הצבאי, האם בין הדין אכן נקי מהטיות? האם קיימים בידי הנתונים לבחון את שיקול הדעת של המפקד? איך אפשר לזהות אם המפקד שקל את השיקולים הנכונים, איזן כראוי בין האינטרסים כאשר לא מאמינים לו שהוא נקי מהטיות?

התשובה שבתי הדין הבין־לאומיים נותנים אינה מספקת, אינה נותנת מענה לצרכים, אינה עולה בקנה אחד עם הצפיות מהם, ואינה משכנעת. בתי הדין מניחים שלא ניתן לדעת אם המפקד שקל שיקולים ראויים או לא. ואז הם עושים שימוש בכל מיני אמצעים ורמזים כדי לעמוד על הכוונה של אותו מפקד בנסיבות שבהן פעל. הם בודקים כיצד הוא קיבל את ההחלטה, מה הייתה הפרוצדורה שהוא הפעיל כאשר קיבל את ההחלטה, האם החלטתו הייתה מלווה בשיקול דעת או שהוא מילא את הדרישות ממנו. כתוצאה מכך בתי הדין טועים במקרים רבים שכן הם מייחסים למפקד כוונה לתוצאות מעשיו.

דוגמה לטעות כזאת היא פסק הדין שנתן בית הדין הפלילי הבין־לאומי בנוגע לפשעי יוגוסלביה באפריל 2011 בעניינו של הגנרל הקרואטי אנטה גוטובינה. גוטובינה היה המתכנן של מבצע צבאי שבו גירשה קרואטיה אוכלוסייה סרבית משטח בקראינה (בתוך קרואטיה). הגנרל הועמד לדין באשמה שהורה לטווח ארטילריה למטרות ירי באזור מאוכלס. להגנתו טען, ונראה כי טענתו הייתה מבוססת, שכיוון למטרות ספציפיות. כאשר יורים פגזים ממרחק של 40 ק"מ קורה שיש סטייה מן המטרה ונפגעות מטרות אזרחיות. מה יכולים השופטים לדעת על הסטייה הזאת – האם הייתה מכוונת או, כטענתו, הסטייה הייתה בשגגה, ובעצם הוא לא התכוון להרוג אזרחים, ולא רצה לגרום לבריחה של אוכלוסייה אזרחית. בית הדין לא יכול לקבוע במקרה כזה מה אכן קרה באירוע ולכן הוא בודק את הנסיבות. במקרה הובא בפניו פרוטוקול של ישיבה שבה תוכנן מבצע התקיפה. בישיבה השתתף נשיא קרואטיה שדרש לגרש את כל הסרבים מהמדינה. הגנרל גוטובינה נכח בישיבה הזאת. נוכחותו באותה ישיבה היוותה הוכחה מבחינת בית הדין שממנה הסיק כי הוא התכוון לקחת חלק בתוכנית הזאת ושמטרתה הייתה פגיעה באוכלוסייה האזרחית כדי להביא לבריחתה. על הבסיס הזה בית הדין לא האמין לו כי הירי היה בשוגג.

מהי המסקנה העולה מן הדברים האלה? אם רוצים לשכנע שופטים שיש ברשותם מידע עקיף בלבד בנוגע לכוונותיהם של מפקדים בתקיפה ובפעולה, אין די לומר שלא הייתה כוונה לבצע ירי שיפגע באזרחים. יש להביא ראיות משכנעות שהתוצאה אינה משקפת כוונה. יש לפעול בדרך המבטיחה שקיפות ואת זאת אפשר לעשות באמצעות מתן דין־וחשבון על הליך מובנה של קבלת החלטות, על הכנה מראש הכוללת בירור יעדי התקיפה, סוגי הנשק ועוד, וכן על הפעלת ביקורת על הוראות הפתיחה באש לפני הפעולה, במהלכה ואחריה.

כשם שההשתתפות של גוטובינה בישיבה שקדמה לתקיפה הובילה להרשעתו, כך אמירות של דוברים שונים בצה"ל או המייעצים לצה"ל, המביעים זלזול במשפט הבין-לאומי, יכולות להשפיע על החלטות של בית הדין הבין-לאומי בעתיד. אף כי צה"ל אינו מודה שהוא פועל כך, האמירות האלה מסכנות את המפקדים והחיילים שעלולים לעמוד לדין. האמירות האלה עלולות לסכן את חופש הפעולה של צה"ל ולצמצם אותו בלחימה בעתיד. בשל אמירות כאלה עלול להיווצר רושם שישראל ממעיטה בחשיבותו של המשפט הבין-לאומי מתוך התפיסה שאינו רלוונטי ואינו מוסרי. לכן על צה"ל לנער את חוצנו באופן מוחלט וחד-משמעי מכל האמירות שאינן עולות בקנה אחד עם החובות של צה"ל לפי המשפט הבין-לאומי, ועליו לאמץ את הגישה שעליה סמך בית המשפט העליון את ידו.

דילמות משפטיות בלחימה בעימותים אסימטריים

פנינה שרביט ברוך

אילו כללים משפטיים חלים במסגרת עימות מזוין המתנהל באזור שבו מתגוררת אוכלוסייה אזרחית מול גורם לא מדינתי? אילו כללים חלים כאשר האויב אינו מכבד את הכללים הבסיסיים של הלחימה – אינו מבחין את עצמו מן האוכלוסייה ואף משתמש בה כבמקום מסתור וכבסיס לפעולה? במאמר הזה אציג את עמדתי בנושא. לצורך נוחות הדיון אכנה את העימותים מן הסוג הזה עימותים אסימטריים. בדיון על הכללים החלים בעימותים אסימטריים קיימים שני סוגים של טיעונים המנוגדים זה לזה. הטיעון הראשון הוא כי הכללים הקיימים אינם מתאימים לעימות מן הסוג הזה משום שהם מאפשרים שימוש מוגזם בכוח העלול לפגוע באוכלוסייה אזרחית. לפי הטיעון הזה, כאשר נלחמים באזורים רוויי אוכלוסייה ונגד צד חלש יותר מבחינות צבאיות וטכנולוגיות, יש להטיל יותר מגבלות על השימוש בכוח. הטיעון הזה מבוסס על ההנחה שדיני הלחימה שנוצרו במלחמה בין צבאות ומתוך תפיסה של הדדיות בין הצדדים הלוחמים אינם מתאימים לסיטואציה כזאת שכן הם אינם מביאים בחשבון די הצורך את הזכות של האזרחים, ולכן יש לערוך בהם התאמות ולהוסיף מגבלות. כן נטען בהקשר הזה כי דיני הלחימה מניחים שכל צד דואג לשלום אזרחיו. לכן, במקומות שבהם אין מדינה מאורגנת המסוגלת להגן בעצמה על אזרחיה, אלא קיימים גורמים לא מדינתיים שאינם מציבים בראש סדר העדיפויות את טובת האוכלוסייה שלהם, בשל העדר רצון או חוסר יכולת, מוטלת על הצד השני חובת זהירות רבה יותר כלפי האוכלוסייה הזאת.

כנגד הטיעון הזה מושמע הטיעון שהכללים הקיימים אינם מתאימים לעימותים אסימטריים שכן הם מטילים מגבלות רבות מדי על חופש הפעולה הצבאי באופן שאינו מאפשר לחימה אפקטיבית. לפי הטיעון הזה, בלחימה באזורים מאוכלסים מול גורמים לא מדינתיים, בעיקר כאשר אלה אינם מכבדים את דיני הלחימה ואינם מבחינים את עצמם מן האוכלוסייה האזרחית, יש להטיל פחות מגבלות אל"ם (מיל). פנינה שרביט ברוך, בעבר ראש מחלקת הדין הבין-לאומי, הפרקליטות הצבאית, צה"ל

על השימוש בכוח. ההנחה של הטיעון הזה היא שדיני הלחימה, שנוצרו, כאמור, במלחמות בין צבאות ומתוך תפיסה של הדדיות בין הצדדים הלוחמים, נועדו לחול בסיטואציות של לחימה בין שני צבאות המכבדים את הכללים, ולא בעימותים בין צבא לבין גורם לא מדינתי, בעיקר כאשר זה משתמש באוכלוסייה כבמגן וכבמחסה כדי להגביל את היכולת של הצד הנלחם בו להשתמש באמצעי לחימה מסיביים ולנוכח העובדה שהוא בעצמו מתעלם מן הכללים. לפי הגישה הזאת הכללים הקיימים אינם מתאימים, ויש להתעלם מהם או לפחות להגמיש את המגבלות המפורטות בהם, שאם לא כן אחד הצדדים נלחם כשידיו כבולות.

שני הטיעונים הללו אינם קבילים בעיני. לדעתי, הכללים הקיימים של דיני הלחימה הם המערכת הנכונה והמתאימה גם כאשר עוסקים בעימותים אסימטריים. המונח דיני הלחימה מתייחס בהקשר הזה לכללים של השימוש בכוח (jus in bello) שהם חלק מדיני העימות המזוין במשפט הבינלאומי. מובן שיישום הכללים, כמו יישומו של דין כלשהו, צריך להיעשות בהתאם למציאות הרלוונטית, אבל יש לזכור שמדובר ביישום של העקרונות והכללים של דיני הלחימה הקיימים במשפט הבינלאומי.

אף כי שני הטיעונים מנוגדים זה לזה לחלוטין, הנחת המוצא שלהם דומה והיא שבעת היווצרותם של דיני הלחימה, הם לא נועדו לחול על עימותים אסימטריים. לכן נחוצים כללים אחרים או לפחות התאמה משמעותית למציאות הרלוונטית של הכללים הקיימים. מכאן מתחיל הפיצול בין אלה הטוענים שנחוצים כללים מגבילים יותר לבין אלה הטוענים שהכללים צריכים להיות מגבילים פחות.

הנחת המוצא הזאת אינה קבילה לדעתי. ראשית, גם בעבר היו עימותים שהתנהלו שלא בין מדינות, אלא בין מדינות לבין גורמים לא מדינתיים. כמו כן גם בעבר התנהלו עימותים שבהם אחד מן הצדדים לא כיבד את הכללים. למרות זאת הוחלו על העימותים האלה הכללים של דיני הלחימה. יתרה מזו – וזו הנקודה העיקרית – הכללים בדיני הלחימה, כמו בתחומים אחרים של המשפט הבינלאומי, הם חלק מן המשפט הבינלאומי המנהגי. אמנם רוב הכללים מעוגנים במידה רבה בפרוטוקול הראשון לאמנות ז'נווה מ-1977, אך מקור החיוב שלהם, בוודאי עבור מדינות כמו ישראל וארצות הברית, שאינן צד לפרוטוקול, הוא היותם משפט בינלאומי מנהגי. המשפט הבינלאומי המנהגי מתפתח על בסיס הפרקטיקה של מדינות ועל האופן שבו הן מסבירות את התנהגותן וכן על האופן שבו מדינות אחרות וגורמים רלוונטיים אחרים מתייחסים לפעולות שלהן. מכאן נובעים שני דברים. הראשון – אין מדובר בכללים תיאורטיים ונוקשים שנקבעו על ידי פרופסורים מן האקדמיה ומיושמים בשטח לאחר מכן אלא, כאמור, בכללים הנוצרים על ידי המדינות עצמן המעוניינות בכך שהכללים יהיו ישימים ומותאמים למציאות. הדבר השני – הפרקטיקה מתפתחת מטבע הדברים בהתאם לשינויים

החלים במציאות שבה מתנהלת הלחימה. לכן דיני הלחימה, שהם חלק מן המשפט הבינ-לאומי המנהגי, הם באופן אינהרנטי גמישים ומותאמים לאופי העימות. כך, למשל, ברור שכאשר החלה הלחימה האווירית לא היו כללים לגביה, אך עם הזמן מדינות פעלו באופן מסוים, הסבירו את פעילותן ונכתבו מדריכים והוראות שמהם התגבשו הכללים הרלוונטיים. הכללים האלה מבוססים על העקרונות והכללים של דיני הלחימה שכבר היו קיימים לגבי לחימה ביבשה ובים תוך עשיית ההתאמות הנדרשות. כך, כיום כשעלה על הפרק נושא חדש, שיש בו עיסוק רב – לוחמת הסייבר – דנים מומחים במקומות רבים בכללים הצריכים לחול בנושא. גם בעניין הזה מתבססים הכללים החדשים על אלה הקיימים תוך עשיית התאמות הנדרשות. גם בנושא הלחימה בעימותים אסימטריים יש עקרונות וכללים קיימים, ויש ליישם אותם באופן המביא בחשבון את המציאות המיוחדת של עימות מן הסוג הזה. ניתן להדגים את הדברים באמצעות הצגת האופן שבו צה"ל מתמודד מבחינה משפטית עם העובדה שהאויב אינו מורכב מצבא של חיילים שניתן לזהותם בקלות בשדה הקרב. מתעוררת השאלה: כיצד, אם בכלל, ניתן ליישם בסיטואציה כזאת את אחד העקרונות הבסיסיים של דיני הלחימה – עקרון ההבחנה. העיקרון הזה קובע חלוקה דיכוטומית בין לוחמים ומטרות צבאיות מצד אחד, שהם מטרה לגיטימית לתקיפה, לבין אזרחים ותשתיות אזרחיות מצד אחר, שאותם אסור לתקוף.

במלחמה הקלסית הייתה קיימת הבחנה חדה יחסית בין חיילים לבין אזרחים. החיילים נחשבו למטרה לגיטימית (וכך גם גורמי גרילה שעמדו בתנאים מסויימים) ואזרחים (כלומר, מי שאינם חיילים) לא נחשבו למטרה לגיטימית. ואולם מתעוררת השאלה: כיצד לנהוג כאשר בצד של האויב אין חיילים אלא אזרחים חמושים, ברמות שונות של ארגון, שאינם נלחמים בהכרח כל הזמן ושקשה להבחין ביניהם לבין שאר האוכלוסייה. האם בסיטואציה כזאת יש לקבוע, על בסיס עקרון ההבחנה, כי כל מי שנלחם בצד הלא מדינתי ואינו חייל בצבא מסודר, הנו אזרח וכי יש לוחמים רק בצד אחד של העימות ובצד השני כולם אזרחים; או שישום עקרון ההבחנה והרציונל שבבסיסו יוביל לא להבחנה בין מי שלובש מדים לבין מי שאינו לובש מדים, אלא להבחנה בין מי שמשתייך לכוחות הלוחמים לבין מי שאינו משתייך אליהם. לפי ההיגיון הזה, גם חברי ארגונים הנלחמים שלא במסגרת צבא של מדינה, אינם צריכים להיחשב לאזרחים, אלא ללוחמים שאותם מותר לתקוף. אמנם לפי דיני הלחימה, גם אזרח, שאינו נמנה עם הכוחות המזוינים של אחד מן הצדדים לעימות, מאבד את חסינותו מתקיפה כאשר הוא מעורב באופן ישיר במעשי האיבה (directly participates in hostilities). ואולם כיועצים המשפטיים של צה"ל, סברנו כי אין זה נכון לראות בכל חברי הארגונים המזוינים אזרחים המעורבים במעשי האיבה, אלא נכון יותר להגדיר את מי שנמנה עם הכוחות

הלוחמים של האויב ושיש לו תפקידים מקבילים לאלה של חיילים בצבא, כלוחם שאין לו חסינות מתקיפה כל עוד הוא משתייך לכוחות האלה. היום מקובלת העמדה הזאת, שלפיה המשתתפים בכוחות המזוינים של כל צד לעימות, גם צד לא מדינתי, אינם אזרחים אלא מקבילים לחיילי הצבא מבחינת יישום עקרון ההבחנה. זו למשל התפיסה המקובלת בצבא ארצות הברית ועל-ידי כוחות נאט"ו.

יתרה מזו, הצלב האדום הבין-לאומי, העוסק ביישום של דיני הלחימה, ריכז צוות מומחים, שהיה לי הכבוד להשתתף בו, אשר כלל לצד יועצים משפטיים של צבאות שונים אנשי אקדמיה ואנשי ארגוני זכויות אדם. בדיונים בצוות הזה שררה הסכמה עקרונית, שאימצה את העמדה הזאת, שלפיה לא רק אנשי צבא אלא גם המשתתפים בכוחות המזוינים (armed forces) של ארגון לא מדינתי אינם אזרחים ומותר לתקוף אותם. אמנם עדיין נותרו שאלות במחלוקת, כמו הקביעה מי בדיוק נכלל בהגדרה של כוחות לוחמים, וכיצד יש לנהוג כלפי תומכי לחימה שהנם חברי ארגון. בשאלות האלה היו חילוקי דעות, ובין המומחים היו חילופי דברים סוערים למדי. ואולם קיומה של המחלוקת אינו גורע מכך שקיימת הסכמה לכך שיש להתאים את הכללים הקיימים לסיטואציה גם אם יכולות להיות גישות שונות לגבי חלותם המדויקת.

הדוגמה הזאת ממחישה את הדרך שבה הדברים פועלים באופן כללי. נוטלים את העקרונות והכללים של דיני העימות המזוין ומיישמים אותם על הסיטואציה הרלוונטית תוך עשיית ההתאמות הנדרשות. לפעמים ישראל מוצאת את עצמה חלוצה המקדימה את זמנה ושאר העולם מצטרף, ולעתים הדברים נעשים במקביל למדינות אחרות או אחריהן.

יש לציין שההתאמות יכולות להשפיע בשני כיוונים. מצד אחד, יכול להיות שמכיוון שפועלים באזור רווי אוכלוסייה חלשה וחסרת הגנה, יהיו לעתים יותר הגבלות או חובה להפעיל יותר אמצעי זהירות; מצד אחר – מכיוון שהאויב אינו מבחין את עצמו מן האוכלוסייה ופועל בחסותה, יתכן שיהיה מקום ליותר גמישות שתאפשר יותר חופש פעולה. שני הטענות שהוצגו לעיל יוצאים מנקודת הנחה שההתאמות והשינויים שיש לערוך בכללים הם בהכרח לכיוון אחד וגם הקביעה הזאת נראית לי לא נכונה – ההתאמות הנחוצות אפשריות לשני הכיוונים.

לסיכום, לא קבילה בעיני הנחת המוצא של שני הטענות שלפיה דיני הלחימה לא נועדו לחול על עימותים אסימטריים, וכן לא קבילה לדעתי המסקנה שלפיה אין כללים או שהכללים אינם מתאימים לחלוטין לעימותים מן הסוג הזה.

אתיחס עתה לכל טיעון בנפרד ואציג את הסתייגויותיי לגביו. הטיעון שלפיו יש להטיל יותר מגבלות בעת לחימה אסימטרית באזור רווי אוכלוסייה מבוסס על ההנחה שהכללים הרגילים של דיני הלחימה אינם נותנים מספיק משקל לזכויות

האדם, בראש ובראשונה לזכות הבסיסית ביותר – זכות האדם לחיים. כדי לממש את הזכות הזאת מוטלת על המדינה החובה לצמצם למינימום את הפגיעה באזרחי האויב, ואף להגן עליהם באופן אקטיבי.

הנחת המוצא הזאת אינה קבילה בעיני. בלי להיכנס להיבטים המשפטיים של הסוגיה השנויה במחלוקת בנוגע ליחס בין דיני הלחימה לבין דיני זכויות האדם, אין זה נכון לקבוע כי דיני הלחימה אינם מייחסים מספיק חשיבות להגנה על הזכות לחיים ולשלמות הגוף של אזרחים. הייעוד העיקרי של דיני הלחימה, בוודאי בתצורתם המודרנית, הוא להגן, ככל הניתן, על האזרחים שאינם נוטלים חלק בלחימה. הימצאותם של אזרחים באזורי לחימה אינה דבר חדש. אזרחים נמצאו מאז ומתמיד באזורי לחימה. גם מצבים שבהם אין לאזרחים בעת מלחמה מדינה המגנה עליהם ושומרת על זכויותיהם אינם תופעה חדשה. כאמור, גם בעבר היו עימותים מול גורמים לא מדינתיים. מעבר לכך, במקרים רבים, גם כאשר העימות היה בין מדינות, לא הייתה בהכרח לכל מדינה אפשרות להגן על אזרחיה במהלך המלחמה באופן אפקטיבי בין אם כי הותקפו מן האוויר ובין אם הותקפו על-ידי כוחות יבשה של האויב שהגיעו עד אליהם. הכללים של דיני הלחימה נוצרו על הרקע הזה. דיני הלחימה נועדו להגן ככל הניתן על האזרחים מתוצאות הלחימה. עם זאת, הדינים האלה הכירו בכך שבסיטואציה של לחימה אי אפשר להימנע לחלוטין מפגיעה באזרחים.

דיני הלחימה כוללים אפוא את החובה של הצבאות הלוחמים להביא בחשבון הימצאותם של אזרחים בשדה הקרב ולנסות לצמצם את הפגיעה בהם. העיקרון המנחה בעניין הזה, נוסף על עקרון ההבחנה, הוא המידתיות. לפי העיקרון הזה, התקפה על מטרה צבאית מותרת רק כאשר הנזק האגבי הצפוי ממנה לאזרחים ולתשתיות אזרחיות אינו מופרז ביחס לתועלת הצבאית הצפויה מן התקיפה. על-פי העיקרון הזה, חייבים לבחון לפני קבלת החלטה על תקיפה, או על שימוש אחר בכוח תוך כדי לחימה, את ההשלכות הצפויות על האוכלוסייה האזרחית, ולכלול אותן בשיקולים כאשר ההשלכות מוצבות מול היתרון הצבאי הצפוי מן התקיפה. כיצד מיישמים את מבחן המידתיות? בעניין הזה יכולות להיות דעות שונות. בנוגע למשקל שיש לתת לכל מרכיב במשוואה ובנוגע לשאלה מה נחשב למופרז. אין לכך נוסחה מדויקת. עם זאת, דיני הלחימה הגדירו את הסטנדרט ככזה של "מפקד צבאי סביר". הדבר מעיד על כך שאת הטון אמורים לתת אלה שנלחמים בפועל המבינים את המורכבות של הסיטואציה. כאשר בוחנים את פעילותו של "המפקד הצבאי הסביר" יש להביא בחשבון את אי-הוודאות האינהרנטית הקיימת בעת לחימה ואת יתר המגבלות של קבלת החלטות במהלכה.

אין להסיק מכך שהכול פתוח לחלוטין. כך, למשל, אין לקבל אפשרות שלא תובא בחשבון כלל הימצאותם של אזרחים במקום הלחימה. יש להביא אותם תמיד

בחשבון, אך בהתאם לנסיבות הקיימות. דוגמה אחת היא השאלה כיצד יש לנהוג אם ניתנה הזהרה לאזרחים והייתה להם הזדמנות לעזוב את המקום לפני ההתקפה; האם יש להתחשב בכל זאת באלה שנשארו. התשובה היא כן – חייבים להביא בחשבון שנשארו אזרחים. אי אפשר להתעלם מהם לחלוטין. עם זאת, במשוואה יש להביא בחשבון את העובדה שהייתה להם הזדמנות אמיתית לעזוב. אם ידוע שאזרחים נשארו או הגיעו מיזמתם כדי להגן על מטרה מתקיפה ייתכן שבמקרה כזה אין מקום להתחשב בהם במבחן המידתיות. ואולם, גם בסיטואציה כזאת חייבים להביא בחשבון כי ייתכן שנמצאים במקום ילדים או אנשים שלגביהם קיים ספק אם הם אכן נמצאים שם מרצונם או שכפו עליהם להיות שם. בנוגע לכל אלה כף המאזניים טיטה לטובתם במקרה של ספק.

שאלה אחרת היא מהו היחס בין הפגיעה הצפויה באזרחים לבין סיכון חיי חיילים. יש הטוענים כי יש להעדיף תמיד חיי אזרחים על פני חיי חיילים. מנגד יש הגורסים כי שיקול של מניעת סכנה לחיי חיילים גובר על הגנה על אזרחי אויב. לדעת, שתי הגישות הללו אינן קבילות. גם במקרה הזה התשובה היא דרך הביניים – עריכת איזון בין הסכנה לחיי החיילים לבין הפגיעה הצפויה באזרחים. לכן, מצד אחד מותר להביא בחשבון במשוואה את הסכנה הנשקפת לחיי החיילים, ואין מקום, כפי שיש הטוענים, להעדיף את חיי האזרחים של האויב באופן גורף על פני חיי החיילים; ואולם מצד אחר אסורה הקיצוניות השנייה שלפיה חיי חיילים עדיפים על כל מספר שהוא של נפגעים בקרב האויב. נדרש לבצע איזון כפי שמחייב מבחן המידתיות.

ביישום עקרון המידתיות טמונה גמישות מובנית. כאמור, אין נוסחה קבועה. מכיוון שמדובר בסטנדרט גמיש, אזי ממילא יישומו מותנה בנסיבות המיוחדות של הסיטואציה. זוהי תשובה נוספת לטענה שלפיה הכללים אינם מתאימים לעימותים מן הסוג שבו אנו עוסקים ולכן יש לשנותם.

נקודה נוספת שיש להזכיר כאשר מתייחסים לטענה שדיני הלחימה אינם מגנים מספיק על אזרחים ועל זכויותיהם היא שקיימים במסגרתם כללים מפורשים בנוגע לחובה לנקוט אמצעי זהירות המיועדים לצמצם את הפגיעה באזרחים תוך כדי לחימה. אלה כוללים ביצוע תהליך סדור לפני קבלת החלטה על תקיפה ובחירה של עיתוי התקיפה, כיוונה והאמצעי שבו תוקפים באופן שיצמצם את הנזק הנגרם לאזרחים. כאשר קיימות כמה אפשרויות לתקיפה יש לבחור בזו שתצמצם את הפגיעה באזרחים. בנוסף, כשהדבר אפשרי, יש לתת הזהרה לפני תקיפה שבה עלולים להיפגע אזרחים. יישום אמצעי הזהירות האלה צריך להיעשות בהתאם לנסיבות המיוחדות של הסיטואציה. לפיכך גם נקיטת האמצעים האלה היא דרך נוספת להתאמה של הכללים של דיני הלחימה לצרכים הייחודיים של הגנה על אזרחים בעימותים אסימטריים.

עם זאת, אין לשכוח שמדובר בסיטואציה של לחימה ואין מקום לדרוש נקיטת אמצעי זהירות המתעלמים מן הצרכים הצבאיים ומן המורכבות של המצב. כך, למשל, ישראל נתנה הזהרות חסרות תקדים בהיקפן ובמידת הפירוט שלהן לפני תקיפות, בין היתר באמצעות שיחות טלפון אישיות, מעוף נמוך של המטוסים התוקפים, ירי הזהרה, העלאה לאוויר של מל"טים כדי לוודא שהאזרחים אכן עזבו את המקום והזהרות חוזרות בעת הצורך. אף-על-פי-כן נמתחה עליה ביקורת שלא עשתה מספיק, כלומר, נדרש ממנה סטנדרט גבוה יותר. יש לציין שיועצים משפטיים של צבאות זרים ממדינות שונות הביעו השתאות מהיקף הזהרות שניתנו על-ידי ישראל וקבעו כי אלה היו הרבה מעבר לדרישות הדין.

מן האמור לעיל עולה כי בדיני הלחימה הקיימים יש כללים רבים שמטרתם להגן על האוכלוסייה האזרחית מפני התוצאות של הלחימה. הכללים האלה מבוססים על ההבנה כי הסיטואציה הזאת מורכבת וכי קיים הבדל בינה לבין סיטואציה של אכיפת חוק במסגרת פעילויות שיטור. נסיון לכפות כללים מגבילים יותר, שאינם מבוססים על ההבנה הזאת, יוביל לקביעת כללים בלתי מתאימים.

גגישה הגורסת שהכללים אינם מגבילים מספיק את הצבא קיימות שתי רמות של הגבלות על פעילותו. על-פי העמדה הקיצונית יותר, אסור לתקוף בשום מצב שבו עלולים להיפגע אזרחים. זוהי דחייה של עקרון המידתיות המכיר בכך שתקיפה כזאת יכולה להיות חוקית אם הנזק הצפוי לאזרחים מידתי ביחס ליתרון הצבאי מן התקיפה. גישה כזאת מעידה על התעלמות מוחלטת מן המציאות של מצבי לחימה שהייתה הרקע מלכתחילה להיווצרות עקרון המידתיות. משמעותה היא שיהיה זה בלתי חוקי להפעיל כוח בשום מקום שבו צפויה פגיעה אגבית באזרחים, כלומר, שאין אפשרות להפעיל כוח כלשהו באזורים מאוכלסים בלי להפר באופן חמור את דיני הלחימה. הגישה הזאת נאיבית באופן קיצוני או שהיא מסתירה ניסיון פוליטי להפוך את הלחימה כולה לבלתי חוקית. מובן שכל עוד אזורים מאוכלסים משמשים בסיס לביצוע פעולות אלימות שעמן לא ניתן להתמודד באמצעים לא כוחניים, אזי כלל כזה הוא בלתי ניתן ליישום.

על-פי העמדה המתונה יותר יש לקבוע כללים שיובילו להטלת יותר מגבלות על הלחימה ולהגברת החובות כלפי האוכלוסייה האזרחית. הדגש הוא על הוספת אמצעי זהירות, כמו אלה שדרשו הזהרות עוד יותר מפורטות מאלה שישראל סיפקה. כאמור, אמצעי הזהירות תלויים ממילא בסיטואציה בפועל ובאפשרות המעשית לנקוט אותם בלי לפגוע בביצוע המשימה. הוספת מגבלות ודרישות, מעבר לאלה הקיימות בדיני הלחימה, עלולה להוביל ליצירת כללים בלתי ישימים המתעלמים מן המציאות של מצבי לחימה. קביעתם של כללים בלתי ישימים תוביל בסופו של דבר להתעלמות מהם. יתרה מזו, הדבר עלול להוביל לכך שמדינות הנלחמות בעימותים אסימטריים באזורים רוויי אוכלוסייה יתעלמו גם מן הכללים

הבסיסיים שלהם צייתו קודם לכן מתוך ראייה שמכיוון שממילא לא יוכלו לפעול כדין, אז אין טעם לציית לכללים כלשהם. כך, בסופו של דבר, תהיה פגיעה רבה יותר באוכלוסייה שעליה מבקשים להגן.

כאמור, קיים טיעון הפוך שלפיו הכללים הקיימים מגבילים מדי את חופש הפעולה של צבאות המתמודדים בעימותים אסימטריים, ולכן יש לקבוע כללים חדשים פחות מגבילים. הרציונל של המצדדים בטיעון הזה הוא שעל בסיס הכללים הקיימים אי אפשר לנצח בעימות אסימטרי מכיוון שידיה של המדינה קשורות. יש בהם הטוענים כי הסרת חלק מן המגבלות הקיימות תאפשר את קיצור משך המערכה, והדבר יועיל בסופו של דבר לכל המעורבים. נקודה נוספת שמעלים המצדדים בטיעון הזה היא שאין מקום לכיבוד הכללים על-ידי צד אחד לעימות כאשר הצד השני אינו מכבד אותם.

כאמור, גם התומכים בטיעון הזה מבססים את עמדתם בין היתר על הקביעה כי הכללים הקיימים לא נועדו לחול על עימותים מן הסוג שבו אנו דנים. להיבט הזה כבר התייחסתי לעיל, ואין צורך לחזור על הדברים.

באשר לטענת ההדדיות יש להדגיש כי ייתכן שדיני הלחימה התבססו בעת התגבשותם בין היתר על תפיסת האבירות ומשחק הוגן, וההדדיות מילאה בהם תפקיד. ואולם עם השנים הדגש עבר להגנה על האזרחים הבלתי מעורבים מפני תוצאות הלחימה. לפיכך, לא יהיה נכון לטעון שדיני הלחימה מבוססים על הגיון של הדדיות ולכן בהעדרה, יכול להשמט הבסיס החלתם.

באשר לשאלה, האם אכן יש לשנות את הכללים משום שהם קושרים את ידי המדינה ומונעים ממנה להכריע בעימות, ניתן לתהות מה נחשב לניצחון בעימותים מן הסוג הזה והאם הוא בכלל ניתן להשגה, ואולם השאלה הזאת נמצאת מחוץ לתחום הדיון שלנו. מעבר לכך, ניתן לתהות אילו הגמשות של הכללים מבקשים להשיג. כאמור, קיימת גמישות רבה ביישום העקרונות והכללים ובהתאמתם לאופי העימות ולזהות הצדדים בו. הדרישה להגמיש את היישום של הרציונל הבסיסי של דיני הלחימה – האיסור על פגיעה מכוונת באזרחים והגבלת הפגיעה הצפויה באזרחים לנזק מידתי ביחס ליתרון הצבאי מן התקיפה – היא בעיני בעייתית על פניה.

בראש ובראשונה, ומעל הכול, פריצה של העיקרון הזה פוגעת, לדעתי בערכים הבסיסיים של המדינה, ובהגדרה שלנו את עצמנו כמדינה שומרת חוק ובראיית חיילינו כאנשים בעלי ערכים ומוסר. זוהי בחירה שמדינת ישראל עשתה בעת הקמתה. אלה הערכים שעליהם גדלנו מאז מלחמת העצמאות ואף קודם לכן. אם רוצים לסטות מן הערכים האלה צריך לקבל החלטה מודעת לשנות את צביון המדינה. כל עוד אין החלטה כזאת, ואני מקווה מאוד שלעולם לא תתקבל החלטה כזאת, זהו הבסיס של פעילותנו.

זוהי גם התשובה לטיעון בדבר ההדדיות. הצד השני אכן אינו מכבד את הכללים, ואף עושה בהם שימוש ציני נגדנו במערכה על דעת הקהל בארץ ובעולם. אולם איננו יכולים להרשות לעצמנו לרדת לרמתו בלי לפגוע בערכים הבסיסיים שלנו. לא ניתן להצדיק פגיעה באזרחים תמימים על-ידינו כתגובה לחוסר החוקיות וחוסר המוסריות של הצד השני.

מעבר לכך, במישור האינסטרומנטלי, בתקופה שבה מדינות אינן יכולות לתפקד כשהן מבודדות מן העולם, יש משקל חשוב לדעת הקהל הבין-לאומית, בפרט לזו של מדינות שהן בעלות-ברית. ככל שמדינה תצטייר כמכבדת פחות את הכללים הבסיסיים, בעלות-בריתה לא יעמדו לצדה, והיא עלולה למצוא את עצמה מוקעת ומבודדת. טענות שגם הצד השני מפר את הכללים אינן משכנעות את דעת הקהל העולמית.

מעבר לכך, כאמור, כאשר מיישמים את הכללים הקיימים תוך התאמתם לסיטואציה הרלוונטית, מתאפשרים לחימה וחופש פעולה ראויים ומתאימים גם במצבים של עימותים אסימטריים באזורים מאוכלסים.

לנוכח הדברים האלה מקומות האמירות, המושמעות על-ידי גורמים שונים במערכת הבטחון, חלקם בכירים, שלפיהן "הכללים אינם מתאימים וצריך לגבש כללים חדשים". ראשית, לדעתי, הקביעה הזאת אינה נכונה. בנוסף, אמירות כאלה עלולות ליצור רושם שישראל אכן התעלמה מדיני הלחימה ולא החילה עליהם את "הכללים הלא מתאימים". כך אנו מוצאים את עצמנו במצב שבו מצד אחד אנחנו פועלים לפי הכללים גם כאשר המשמעות היא הטלת מגבלות על עצמנו, ומצד אחר מואשמים בהתעלמות מהם, בין היתר על בסיס האמירות האלה. לא ברור למה מצפים אלה הקובעים שיש "לגבש כללים חדשים" אשר יתאימו יותר לסוג הלחימה הזה. האם הם באמת סבורים שאפשר לכנס את נציגי כל מדינות העולם ולהסכים על אמנה חדשה שתיתן יותר חופש פעולה לצבאות בעימותים אסימטריים? הציפייה הזאת מנותקת לחלוטין מן המציאות הבין-לאומית. הדבר גם אינו נחוץ שכן לא כך מתפתח המשפט הבין-לאומי בתחומים אלה, אלא בדרך של גיבוש פרקטיקה והתאמות של הכללים למציאות המשתנה.

לסיכום, לדעתי, המשפט הבין-לאומי נותן את הכללים להתמודד גם עם עימותים אסימטריים באמצעות היישום של דיני הלחימה הקיימים והתאמתם לסיטואציה הרלוונטית, כפי שנעשה תמיד לאורך השנים. הכללים חלים גם כאשר הצד השני אינו מכבד אותם. אין צורך בכללים חדשים שירחיבו את חופש הפעולה. אין גם מקום, לקבוע כללים שיוסיפו מגבלות אשר אינן מביאות בחשבון את המציאות ומציבות רף בלתי אפשרי ליישום.

לוחמת משפט – החזית המשפטית של צה"ל

אביחי מנדלבלית

העיסוק בלוחמת משפט (Lawfare) קשור באופן הדוק לנושא של הגיליון הזה – האתגרים הניצבים בפני כל צבא סדיר במדינת חוק הפועל בסביבת לחימה אסימטרית באזור אורבני רווי אוכלוסייה אזרחית. לפיכך במסגרת ההתכוננות של צה"ל לאתגרים שיעמדו בפניו בעתיד, בעיקר בסוג לוחמה כזה, יהיה עליו לתת משקל משמעותי גם לחזית המשפטית הצפויה להתפתח כחלק אינטגרלי מאותו עימות.

זה כמה שנים מקובל לדבר על ארבע חזיתות שלהן יש לתת את הדעת במהלך עימות. שתי חזיתות הן מסורתיות ושתיים חדשות יותר, אך ברור כיום כי צבא לא יוכל להכריע את המערכה בלי להיערך ולהגיע להישגים משמעותיים בכל אחת מארבע החזיתות. החזיתות המסורתיות הן החזית הצבאית והחזית המדינית. בחזית הצבאית מובן שיש להגיע להישגים באמצעות אש ובתמרון על-פי המטרות. מובן שיש לתרגם את ההישגים הצבאיים להישגים מדיניים כדי לשרת תכלית מדינית. ואולם, כיום אין די בכך, ויש להיערך כדי להגיע להישגים בשתי החזיתות החדשות – החזית התקשורתית-התודעתית והחזית המשפטית.

קיימות דוגמאות רבות הממחישות את חשיבותה של החזית התקשורתית-התודעתית. אחת מהן – בזמן מלחמת לבנון השנייה זיהה צה"ל ירי של רקטות ארוכות טווח ממטל"ר (רכב הנושא מטול רקטות) שתפס מחסה מתחת לבניין בכפר כנא. כפר כנא הנו כפר שיעי בדרום לבנון שפונה בתחילת הלחימה ממרבית תושביו האזרחים. אלה עברו מצפון לנהר הליטני לאחר שצה"ל קרא לאוכלוסייה האזרחית לעזוב את הכפר כדי שהלחימה תתמקד במחבלי חזבאללה ותימנע ככל האפשר פגיעה אגבית לא מכוונת באזרחים. בעקבות זיהוי הרכב הותקף הבית שמתחתיו תפס מחסה. בדיעבד התברר כי באותו הבית היו אזרחים, ויותר מעשרים מהם נהרגו בתקיפה. הערכת המודיעין באותה העת הייתה שבבית אין

אלוף (מיל.). אביחי מנדלבלית, בעבר הפרקליט הצבאי הראשי, צה"ל

אזרחים (בין היתר משום שצה"ל הזהיר אותם וקרא להם לצאת מן הכפר). אף כי התקיפה הייתה חוקית לחלוטין מבחינת דיני הלחימה, מיהר חזבאללה למנף את האירוע בכלי התקשורת ברחבי העולם באמצעות הצגת מספר שקרי של הקורבנות (בתחילה טען שנהרגו יותר משמונים אזרחים) והפצת תמונות זוועה של גופות וחלקי איברים ואף של צעצועים שרופים שהובאו למקום. בעקבות האירוע הגיעה לישראל קונדוליזה רייס, מזכירת המדינה של ארצות-הברית, והוחלט על הפסקת כל התקיפות האוויריות למשך 48 שעות. למעשה, הופעלו על ישראל לחצים כבדים, והלחימה כמעט שהסתיימה. זוהי דוגמה אחת מני רבות לעוצמתה של החזית התקשורתית-התודעתית – למרות הקפדה על פעילות לפי דיני הלחימה עלול מהלך תקשורתי לעצור לחלוטין את הלחימה ולהכריע את העימות כולו.

בנוגע לחזית המשפטית ברור שצה"ל, כמו כל צבא של מדינת חוק במערב, מחויב להקפיד על עמידה בדרישות של דיני הלחימה, ואולם כיום הולכים וגוברים הניסיונות לשנות מן היסוד את דיני הלחימה תוך העלאת טענות מניפולטיביות שלפיהן צה"ל אינו פועל על-פי הדינים האלה. הניסיונות האלה אינם ייחודיים לצה"ל – כל הצבאות במערב הלוחמים בטרור, הפועלים על-פי עקרונות שלטון החוק, סובלים מטענות מניפולטיביות דומות בניסיון לקעקע את הלגיטימציה שלהם זקוקים מבית ומחוץ.

הניסיונות האלה גוברים בעיקר כאשר מדובר בלחימה אסימטרית מול ארגוני טרור ומתעצמים עוד יותר כאשר הלחימה מתנהלת בסביבה אורבנית רווית אוכלוסייה אזרחית. מהי לחימה אסימטרית? האסימטריה שבה אנו דנים אינה בין צד אחד חזק מבחינה צבאית (צבא סדיר שיש לו כוחות אוויר, ים ויבשה מתקדמים) לבין צד חלש מבחינה צבאית (ארגון גרילה), אלא מדובר באסימטריה בין צד אחד המחויב לחלוטין לקיום דיני הלחימה (צבא סדיר של מדינת חוק במערב כמו צה"ל) לבין צד שני שלא רק שאינו מחויב לדיני הלחימה ומפר אותם ברגל גסה אלא עושה בהם שימוש לרעה (abuse) לתועלתו (על-פי רוב ארגון טרור או צבא טרור). כך, תוך הפרה בוטה של דיני הלחימה, הוא יורה במכוון רקטות מלב אזור מאוכלס בצפיפות באזרחים לעבר אזורים אזרחיים של האויב. מבחינתו זהו מצב של win-win situation. אם נמנעים מלהשיב אש לאזור המאוכלס שממנו נורו הרקטות, ארגון הטרור משיג יתרון, ואם משיבים אש ופוגעים שלא במכוון באזרחים, הארגון משיג יתרון גם כן (ראו הדיון בחזית התקשורתית-התודעתית ובדוגמה של כפר כנא). ארגוני הטרור מנסים בכוונת מכוון למשוך את הצבא הסדיר לפעולה בזירה האסימטרית, בעיקר בזו האורבנית, בתקווה שייפגעו אזרחים רבים ואז ניתן יהיה לתקוף את הצבא הסדיר גם בלוחמת משפט ולפגוע בלגיטימציה שלו לפעול עד כדי הכרעת המערכה נגדו.

כאמור, לא רק צה"ל מתמודד עם האיום הזה, אלא כל הצבאות הסדירים במערב. על הבעיה הזאת עמד סגן הפצ"ר של חיל האוויר האמריקאי עד לאחרונה, צ'ארלס דאנלפ:

"Lawfare describes a method of warfare where law is used as a means of realizing a military objective... There are many dimensions to lawfare, but the one ever more frequently embraced by U.S. opponents is a cynical manipulation of the rule of law and the humanitarian values it represents.

Rather seeking battlefield victories, *per se*, challengers try to destroy the will to fight by undermining the public support that is indispensable when democracies like the U.S. conduct military interventions. A principle way of bringing about that end is to make it appear that the U.S. is waging war in violation of the letter or spirit of LOAC."

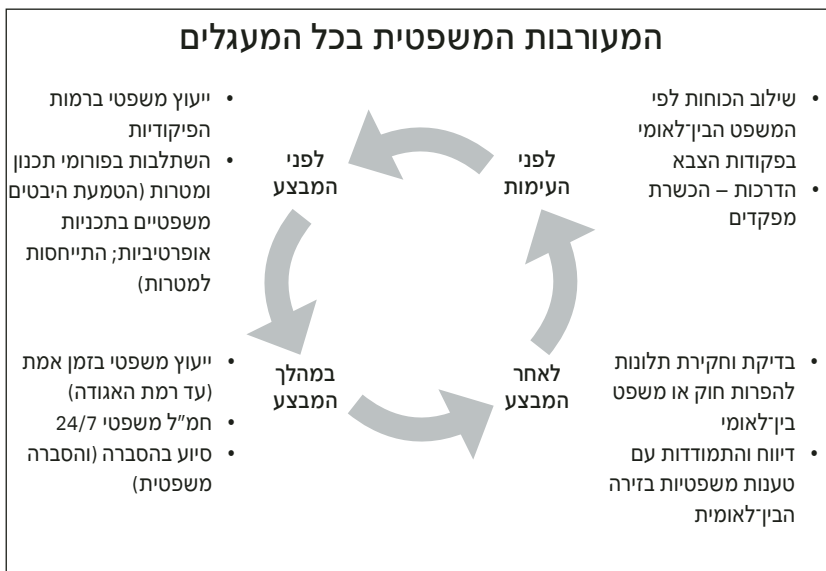
האתגר הזה של לוחמה משפטית – ההתמודדות עם הניסיון לפגוע בלגיטימציה של הצבאות הסדירים – הנו משמעותי מאוד ומחייב העירכות מוקדמת ומתן מענה הולם בכל אחת מן החזיתות. גם כאשר קיימת מחויבות מלאה לעמוד בדרישות של דיני הלחימה ונעשה לצמצם את מספר האזרחים שייפגעו, בין היתר תוך שימוש בטכנולוגיות מתקדמות, עדיין כל לחימה מתנהלת בערפל קרב. לכן כל עוד הלחימה מתנהלת באזור רווי אוכלוסייה אזרחית, ייפגעו למרבה הצער אזרחים, ואז נפתחת המערכה בחזית התקשורתית-התודעתית ובחזית המשפטית, והיא הולכת ומתעצמת. נגד הצבא הסדיר מועלות טענות שהוא מבצע פשעי מלחמה, פוגע במכוון (או לפחות "באופן לא מידתי") באזרחים, ולכן על דעת הקהל מבית ומחוץ (דעת הקהל העולמית, מוסדות האו"ם וארגונים שונים) לעצור את הלחימה, ואף להעניש את "פושעי המלחמה" מהצבא הסדיר. זאת אף כי פושעי המלחמה האמיתיים נמצאים ללא ספק בצד האחר.

ניתן להמחיש היטב את האתגר באמצעות מבצע עופרת יצוקה. ישראל יצאה מרצועת עזה במסגרת תוכנית ההתנתקות. גם לאחר ההתנתקות המשיכו ארגוני הטרור בירי רקטות לעבר אזרחי ישראל, ירי שהלך והתעצם ושרובו בוצע מלב האזורים האורבניים. ישראל לא מיהרה להגיב, והודות לאיפוק שהפגינה צברה לגיטימציה למבצע גדול נגד החמאס. צה"ל נכנס ללחימה על-פי הנחיית הדרג המדיני. כל הדרגים נתנו לכוחות הפועלים הוראות ברורות לפעול בהתאם לדיני הלחימה, ולנסות לצמצם ככל הניתן פגיעה אגבית באזרחים. זה היה בראש ובראשונה שיקול מוסרי, לאחר מכן זה היה שיקול משפטי לנוכח מחויבותו של צה"ל כצבא של מדינת חוק לדיני לחימה, ולבסוף, זה היה שיקול מבצעי, שכן ברור היה שאם ייפגעו אזרחים, גם אם לא במכוון, יתקצר שיעון הלחימה. ואולם

כבר במהלך הלחימה הלכו וגברו הטענות, שהועצמו במסגרת לוחמת המשפט שהתנהלה נגד ישראל וצה"ל בעולם כולו בנוגע לגליטמיות של השימוש בכוח. הטענות היו שצה"ל עושה שימוש בכוח מופרז ולא מידתי. כעבור זמן־מה הועלו טענות נגד כניסתה של ישראל לרצועת עזה, זאת תוך התעלמות מן הסיבה לכך – הירי הרצוף והמכוון נגד אזרחי ישראל למרות העזיבה של רצועת עזה. לבסוף, נערכה מתקפה על עצם הגליטמיות של ישראל כפי שהיא, תוך ניסיון להוקיע אותה ממשפחת העמים, לבודד אותה ולהפוך אותה למדינה מצורעת כמו סרביה של סלובודן מילושביץ' או דרום־אפריקה בתקופת האפרטהייד. מכאן קצרה הייתה הדרך להוצאת דו"ח גולדסטון המסולף, לניסיון לגרור את ישראל לטריבונלים בין־לאומיים תוך הפעלת סמכות אוניברסלית ולניסיונות לטעון לביצוע פשעי מלחמה מצד קברניטיה המדיניים והצבאיים. המענה היה בהוכחת דרך הפעולה של צה"ל באמצעות בדיקת הטענות, מתן מענה הולם והצגת המקרים שהוזכרו למשל בדו"ח גולדסטון, תוך הצגת העובדות ולא המניפולציות בפני העולם, בדגש על ידידותינו בעולם והוכחת טענותינו כי אכן פעלנו בהתאם לדיני הלחימה ובהתאם לנורמות הבין־לאומיות שלהן אנחנו מחויבים.

בנוסף, כחלק מאותה חזית משפטית, מתנהלת כיום בעולם מערכה על דיני הלחימה. במסגרתה יש הטוענים כי יש לתת יותר כוח לצבאות הסדירים מול ארגוני הטרור ולשנות את דיני הלחימה המסורתיים שאינם מתאימים לאתגרי הלחימה האסימטרית החדשה. אלה אינם הקולות המרכזיים. בעולם מתרחש כיום דווקא תהליך הפוך, המגביל את יכולותיהם של הכוחות הסדירים ונותן יותר כוח והגנות דווקא ל"ארגוני שחרור". כך, קיימת בעולם כוונה להגביל באופן משמעותי את היכולת להשתמש בחימוש מצרר. לדוגמה, בעקבות אחד האירועים בעזה (פגיעה בבית־הספר "אל־פאחורה" של אונר"א), ביקשה ועדה של האו"ם לקבוע כלל חדש בדיני הלחימה שלפיו גם אם יורים ממתחם של האו"ם אסור להשיב אש לאותו המקום, ובכך ליצור הגנה מוחלטת למתקני הארגון.

ואולם האיום הגדול ביותר הוא ניסיון לייבא נורמות מתחום דיני זכויות האדם לתוך סיטואציות מובהקות של לחימה. הנורמות האלה אינן תואמות כלל למצב של עימות מזוין בשטח שאינו בשליטת הצבא; אפילו בית הדין האירופי לזכויות אדם בשטרסבורג אינו סבור שנכון ליישמן בסיטואציות מובהקות של לחימה. הניסיון הזה גם הוא מסוכן מאוד, ועימו מתמודדים למעשה כל הצבאות הסדירים של מדינות החוק. הדרישה לקיים את דיני הלחימה היא הגיונית ומתבקשת, אך בשום אופן אין כל הצדקה לשנותם כך שיושמו כבלים נוספים על ידיהם של הצבאות הסדירים, הפועלים גם כך בסביבת לחימה מורכבת לנוכח השינויים בטבע הלחימה שנידונו לעיל. ניסיון להציג דרישות קיצוניות לצבאות הסדירים עלול בסופו של דבר להוביל לתוצאה הפוכה שאינה רצויה – התנערות מן הכללים. לפיכך, יש

לשמר את הכללים הקיימים המסורתיים של דיני הלחימה וליישם בקפידה תוך מתן פרשנות מתאימה לאתגרי הלחימה האסימטרית.

זהו למעשה המענה של צה"ל (ובמידה רבה גם של הצבאות האחרים במערב) לאתגר הלוחמה המשפטית המתנהלת נגדו. המענה הזה ניתן תוך שיתוף פעולה בין הפרקליטות הצבאית לבין המפקדים. לשם כך נבנה מערך ייעוץ משפטי אופרטיבי בפרקליטות הצבאית הנותן ייעוץ משפטי אופרטיבי למפקדים עד רמת האוגדה. לפני העימות מדריכים את המפקדים בכללים של דיני הלחימה תוך שימת דגש על אתגרי הלחימה האסימטרית. בזמן לחימה אין משפטנים בכל מקום, ולכן על המפקדים להכיר את חובותיהם בהתאם לדיני הלחימה. בנוסף מטמיעים בפקודות ובתוכניות האופרטיביות את החובות לפי המשפט הבין-לאומי. כך גם נעשה בהכנות ובתרגילים. במהלך העימות קיים ייעוץ משפטי שוטף בכל הרמות, המפקדות והפורומים הרלוונטיים, כאמור, עד רמת האוגדה. ככל שנדרש נערכת גם הסברה משפטית בארץ ובעולם הרחב כדי להבהיר שצה"ל פועל בהתאם לחובותיו על-פי דיני הלחימה. לאחר המבצע מתקיימות בדיקות על-פי מדיניות החקירות בנוגע לכל טענה מהימנה בדבר חריגה מדיני הלחימה, ובעקבות זאת ניתנות התשובות המתחייבות ככל הנדרש. במידת הצורך נעשה גם שימוש בכלים פליליים כאשר מתברר שבאירוע קונקרטי אכן יש חשד לביצוע עברה פלילית, ודאי כאשר מדובר בחשד לביצוע פשעי מלחמה. בנוסף, גם בשלב הזה וביתר שאת מתקיימת הסברה משפטית, ולבסוף מופקים הלקחים המתחייבים כדי שצה"ל יהיה ערוך

טוב יותר לעימות הבא, לרבות בתחום המרכזי הזה. הלקחים מוטמעים בפקודות הצבא ובתוכניות האופרטיביות לעימות הבא. לסיכום, יש להבין ולהפנים את דבר קיומה של לוחמת המשפט כחלק מכל עימות בעתיד תוך שימת דגש על עימות אסימטרי בסביבה רווית אוכלוסייה אזורית. החזית המשפטית היא חזית מרכזית שלקראתה יש להיערך בעוד מועד, ולהגיב לה נכון במהלך העימות ואחריו. לא ניתן לנצח בעימות האסימטרי בלי לנצח גם במערכה המשפטית השזורה בו.

INSS Memoranda 2010 – Present

- No. 115, March 2012, Emily B. Landau, *Decade of Diplomacy: Negotiations with Iran and North Korea and the Future of Nuclear Nonproliferation*.
- No. 114, March 2012, Yoel Guzansky and Mark A. Heller, eds., *One Year of the Arab Spring: Global and Regional Implications* [Hebrew].
- No. 113, March 2012, Yoel Guzansky and Mark A. Heller, eds., *One Year of the Arab Spring: Global and Regional Implications*.
- No. 112, Uzi Rabi and Yoel Guzansky, eds., *The Gulf States: Between Iran and the West* [Hebrew].
- No. 111, December 2011, Benedetta Berti, *The Ongoing Battle for Beirut: Old Dynamics and New Trends*.
- No. 110, November 2011, Meir Elran, Owen Alterman, and Johannah Cornblatt, eds., *The Making of National Security Policy: Security Challenges of the 21st Century – Conference Proceedings*.
- No. 109, June 2011, Shmuel Even and David Siman-Tov, *Cyber Warfare: Concepts, Trends, and Implications for Israel* [Hebrew].
- No. 108, May 2011, Emily B. Landau and Tamar Malz-Ginzburg, eds., *The Obama Vision and Nuclear Disarmament* [Hebrew].
- No. 107, March 2011, Emily B. Landau and Tamar Malz-Ginzburg, eds., *The Obama Vision and Nuclear Disarmament*.
- No. 106, November 2010, Yehuda Ben Meir and Olena Bagno-Moldavsky, *Vox Populi: Trends in Israeli Public Opinion on National Security 2004-2009*.
- No. 105, August 2010, Meir Elran and Yoel Guzansky, eds. *Vision and Reality in the Middle East: Security Challenges of the 21st Century – Conference Proceedings*.
- No. 104, June 2010, Gallia Lindenstrauss, *Mediation and Engagement: A New Paradigm for Turkish Foreign Policy and its Implications for Israel* [Hebrew].
- No. 103, May 2010, Tamar Malz-Ginzburg and Moty Cristal, eds., *A Nuclear Iran: Confronting the Challenge on the International Arena* [Hebrew].

